

A MUNKANÉLKÜLISÉG PROBLÉMÁJA

ÍRTA

DR RUDOLF LÓRÁNT

BERLIN, 1931

BUZÁROVITS GUSZTÁV KÖNYVNYOMDÁJA ESZTERGOM

E L Ő S Z Ó .

A munkanélküliség korunknak leghatalmasabb, legnagyobb súlyú gazdasági és szociális problémája. A modern kor sphinxje, oroszlántestű kőszörnyetege. Az emberiség élő legnagyobbjai is tanácstalanul néznek farkas-szemét vele, pedig lába előtt majdnem két milliárd ember jelene és jövője hever.

A munkanélküliség problémájának súlyát már akkor is megvilágítottuk, ha csupán abból a szempontból tekintjük, hogy mennyi kára származik ebből a közgazdaságnak. Németországban jelenleg circa 5 millió munkás munkaereje hever kihasználatlanul. Egy munkás átlagos heti keresete Németországban 45 Rm, vagyis évi 2340 Rm, amely 5 millió munkás évi jövedelménél közel 12 milliárd márkára rug. Hihetetlen nagy összeg! És minimum ezzel lesz szegényebb évente Németország. Ha azt mondtuk, hogy az amerikai börze krach χ millió dollárral kisebbítette az Unió nemzeti vagyonát, mennyivel jogosabban mondhatjuk, hogy a mai munkanélküliség minden egyes napja csupán Németország nemzeti vagyonának circa 32 millió márka veszteséget jelent.

És munkanélküliség nem csupán Németországban van. A földön 1931 februári statisztikák szerint körülbelül 19-22 millió munkanélküli él. Eszerint a német munkás átlagbérét véve számítási alapul a föld közgazdaságának évi vesztesége a munkanélküliség következtében hozzávetőlegesen 47 milliárd márkára rúg.

Ekkor pedig még csupán a munkanélküliség deproaktiv hatására mutattam rá, ellenben még nem is beszéltünk a munkanélküliség politikai, társadalmi és szociális hatásának jelentőségéről.

Ez a kis tanulmány a tömegmunkanélküliség tudományos problémájának kérdésével kíván foglalkozni.

Két rejtvényt kell megfejteni. Az egyik, hogy mi a tömegmunkanélküliség oka?

Erre meg van a határozott válaszunk. Ezt meg tudtuk fejteni.

A másik kérdésre azonban: mi ennek a tömegmunkanélküliségnek egészséget hozó gyógyító balzsama, választ mindezideig nem tudtunk adni.

Azonban egy rejtvény sem megfejthetetlen. Korunkban a lehetetlenség is valósággá vált. Amit egy ember nem tud megcsinálni, megtudja azt egy nagyobb csoport. A legkisebbek, a kavicsbordók munkája is számít, és hiába teljesíti a kapitány kötelességét a legtökéletesebben a parancsnoki hídon, ha az óceánjáró gőzös jéghegyet figyelő matróza elalszik az árbockosárban.

Én a kavicsbordó, én a hajónak egyszerű, szürke matróza vagyok.

A tömegmunkanélküliség problémája alatt értjük azon tömegjelenséget, mikor a társadalom dolgozni tudó és akaró nagy csoportjának nem áll módjában, hogy a jószágot termelő munkaerejének ellenértéke gyanánt létét biztosítsa.

Ez a probléma tehát felöleli a társadalom minden oly tagjának helyzetét, kinek csupán a fizikai vagy szellemi erejében rejlő jószágforrás képezi megélhetésének egyedüli alapját.

Jelen tanulmányomban azonban nem kívánom a probléma egészét tárgyalni, hanem csupán a szoros értelemben vett munkások tömegmunkanélküliségével kívánok foglalkozni és pedig az alábbi indokoknál fogva:

1. mert a szoros értelemben vett munkásság tömegmunkanélkülisége időnként állandóan a legnagyobb;

2. mert ezeknek a munkanélkülisége mindig viszatükrözteti az egész munkanélküliség problémáját és ha ezeknek a munkanélküliségét meg tudjuk szüntetni, általában megszüntettük a társadalom más rétegeinek a munkanélküliségét is. Ugyanis mind a munkásság, mind

pedig a társadalom más kereső osztályának a helyzete nagyrészt ugyanegy dologtól: a társadalmi termelés időszakonként adott helyzetétől függ. Ha tehát a munkásság a társadalmi termelés révén előnyösebb helyzetbe kerül, szükségképpen kedvezőbb helyzetbe kell kerülnie a tágabb értelemben vett munkásságnak is;

3. mert az államnak a bérmunkássággal, különösen a tanulatlan bérmunkássággal szemben vannak a leg-súlyosabb szociális kötelezettségei, mint olyanokkal, kiknek a társadalmi termelés eredményéből csupán a létminimum van biztosítva. Az állam főfeladata pedig ennek a létminimumnak a biztosítása. Ellenben annak eldöntése, hogy ki mennyit tud biztosítani magának a társadalmi termelés eredményéből a létminimumon felül, a gazdasági harcra vár. E tekintetben az államnak leg-feljebb csak az lehet a hivatása, hogy elősegítse a tehetségesebbek érvényesülését, a tehetségesebbeknek megfelelő gazdasági elhelyezkedését.

Munkámat igen rövidre fogtam, A fogalmazásomban a legnagyobb rövidsége és tömörsége igyekeztem, amely törekvésein talán nem egyszer a stílus és a gondolatok sima egybekapcsolásának rovására történt. A statisztikák közlésével is igen takarékos voltam. A munkánélküliség ismereteiségének teljességéhez tartozó krizistanok és az ipari tartaléksereg kérdésének kifejtése következő munkám tárgyát képezi.

Berlin, 1931. április hó 30.

I. RÉSZ.

Az időszakai munkanélküliség okai.

A tömegmunkanélküliség időszakonként lép fel.

Midőn ennek okait kutatjuk, legközelebb esik hozzánk az a feltevés, hogy az elmúlt száz év alatt a többször fellépő tömegmunkanélküliség egyrészt az emberiség múlt századbeli hatalmas szaporulatának, másrészt pedig a kapitalizmus rohamos fejlődésének, mely a speciális modern kapitalizmust termelte ki, a következménye.

1810-ben Gotha szerint a föld lakosainak száma 682 millió volt, 1924-ben pedig 1821 millió. Tehát majdnem az 1810-iki népességnek a háromszorosa. És közben egy világháború, mely nem csupán az elesettek nagy számában bírt hatással a népesség csökkenésére, hanem talán még erősebben a háborús születések csökkenése által. Ennek a hatalmas szaporulatnak nem tud talán a gazdasági élet elegendő munkahelyet biztosítani? Talán több az eszkimó, mint a főka?

A másik ok, mely még legelőször vonja magára figyelmünket a gazdasági élet fejlődése. Különösen a gépek, az emberi munka felcserélése a géppel. A gép, a technika fejlődése úgy tűnik fel, mint egy hatalmas moloch, mint a bérmunkás legnagyobb ellensége, mely elveszi a munkásoktól a kenyeret és beáll az előbbi munkahelyükre, mert a gép jobban, olcsóbban és többet termel. A kézműves nem konkurálhat vele. Az utóbbi évtizedekben a technika fejlődése pedig hihetetlen grádusokat futott meg.

Bonckés alá először a szaporulatot vonjuk.

1. §. A szaporulat.

Madártávlatból az emberiség gazdasági élete: a természet igénybevétele megélhetésének biztosítására. Ha tehát egyrészt kellő nyersanyagot tud szolgáltatni a termé-

szet, másrészt pedig, ha az emberiség elegendő energiával képességgel rendelkezik, hogy ezeket a nyersanyagokat emberi használatra alkalmassá tegye, az emberiség gazdasági jövője az emberi sokaság oldaláról nem lehet bizonytalan.

XIX. század elején megjelent Thomas Malthus híres könyve a népesedés törvényéről. Tétéle közismert: az emberiség élelmikészletének gyarapodása nem lesz elégséges a szaporulat eltartására. Tételét az idők legjobban megcáfolták. A népesség az elmúlt száz évben hihetetlenül megszorodott és ennek ellenére az utóbbi évtizedekben a mezőgazdasági krízisek, a mezőgazdasági produktumok elnemhelyezhetősége, a gabonapiac teljes pangása, a gabonának vidékenként irrentábilis termelése, a kínálattal szemben nem álló hatályos kereslete igen gyakoriak.

Malthus nagyon tévedett. Élelmi cikkek sem ma, sem holnap nem lesznek elégtelenek. És így vagyunk a többi nyersanyagokkal is. Nincs olyan fontos szükségletet kielégítő jószág, melyet beláthatatlan időn belül ne tudna az emberiség szellemi erejével szinte korlátlan mennyiségben produkálni. A föld nyersanyag készletei párosulva az újabb és újabb találmányokkal, melyek mindig a termelési költségek megtakarítását és mint-hogy a termelési költségek nagy részét ép a nyersanyagok képezik, a nyersanyagokkal való takarékoságot célozzák, az emberiség szaporulatának jövőjét ezen az oldalon biztosítják.

Tehát az emberiség szaporulatának jövőjét a nyersanyag hiánytól féltetni nem kell.

De még kevésbé kell féltetni a másik oldalon. Hiszen a szaporulat munkaenergiát, munkaerőt jelent. Az emberi születésekkel hihetetlen mennyiségű munkaenergia teremődik meg. Az újszülöttek nem herének születnek.

A szaporulat tehát a fenti madártávlatú elgondolásban nem lehet veszedelmes, sőt minthogy egyrészt az emberi sokaság több munkaerőt jelent másrészt figyelembevételét azt, hogy az egyes embernek nagyobb a

munkaképessége, a produktív ereje, mint amennyit maga el is használ, a szaporulat részint több nyersanyagot tud feldolgozni, részint pedig az emberi javak bőségére, az emberiségnek vagyoni való gyarapodására vezet. A modern kapitalizmus, a technika alkalmazásának előrehaladottsága, általában a mai lüktető és gyorsuló gazdasági tempó is a tömegeknek köszönhetik létüket, az emberi tömegek több munkaerőt képviselnek és így a társadalom többet produkál. A sokaság teszi lehetővé a taylorizmus nagy arányú és széleskörű elterjedését, a munkának a legapróbb elemeire való szétszedését még a középüzemekben is. És végül: tömegek nélkül nem volna értelme az egész modern kapitalista termelésnek sem. A modern kapitalista termelés a tömegek fogyasztására van bázírozva.

Tegyük már most azonban a szaporulat kérdését vizsgálatunk tárgyává a magántulajdoni társadalmi és gazdasági berendezésünk tükrében. Úgy fogjuk találni, hogy a *proletár* („nincstelenek”, „a vagyontalan népeség”, „il popolino”) *bérmunkás szaporulatnak a megélhetése csupán akkor van biztosítva, ha a birtokosok igényei olyan mértékben nőttek, hogy azokat a bérmunkás szaporulat által termelt produktumokat, melyeket már a proletár tömegek elfogyasztani nem tudnak, ők fogyasszák el.* Ugyanis a bérmunkások különösen a mai technika mellett többet termelnek, mint amennyit a proletár tömegek, értve ezalatt mind a szűkebb értelmű proletárságot: a bérmunkásságot, mind pedig a tágabb értelműt: a „kisembereket”, munkabérük, illetve jövedelmük kicsinysége következtében saját maguk elfogyasztani képesek volnának. Ez szükségképeni következménye a magántulajdoni rendszerünknek, a magántulajdoni rendszerünk azon alaptételének, hogy ki magasabb rendű gazdasági munkát végez, annak nagyobb jövedelemre is van igénye.

A birtokosok igényeinek növekedését részint az egyes birtokos igényeinek és szükségleteinek növekedése, részint pedig a birtokosok csoportjának személyi kibővülése okozza.

Tehát a magántulajdoni rendszerünkben a szaporulat megélhetésének kérdése szintén nem az emberiség szaporulatától függ. Az emberiség egész kis szaporulata nem találhat munkát, ha a proletár tömegek szaporulata aránytalanul nagyobb, mint a birtokos csoport igényeinek növekedése. Viszont nagy szaporulat munkát talál abban az esetben, ha ez a kellő arány meg van.

Fenti tételünkből még az alábbi megállapításokat vonhatjuk le:

1. a proletárság szaporulata állandó munkanélküliséget előidéző ok gyanánt is felléphet, ha a proletár tömegek szaporulata állandóan nagyobb, mint a birtokosok igényeinek növekedése. Ez a kérdés az ipari tartaléksereg problémája. Ezzel, mint már előszavamban is említettem, jelen tanulmányomban foglalkozni nem kívánok;

2. ha a proletár tömegek szaporulata ideiglenes munkanélküliséget okoz csupán, átmenetiségüket magyarázza;

egyrészt, hogy egyes zártabb gazdasági körökből, melyekben a munkanélküliség ütötte fel a fejét, a szaporulat más zártabb gazdasági körökbe szivárog át és pedig olyanokba, melyekben a birtokosok igényei jobban nőttek, mint amennyit a proletár tömegek szaporulatának termeivényei ki tudnának elégíteni. Ilyen levezetése volt az európai proletár szaporulatnak korábban Amerika, háború után pedig Franciaország;

másrészt, hogy a proletár szaporulathoz hozzájönnek a birtokosok igényei, illetve a birtokosok szaporulatának igényei avagy csupán a birtokosok szaporulata. És e tekintetben sorsdöntő a gazdasági élet fejlődése.

3. Egy időpont keresztmetszetében, statikusan: olyan zártabb gazdasági körben, hol a birtokosok igényei nagyobbak, nagyobb embertömeg fog tudni megélni.

4. A birtokosok igényei – ugyancsak statikusan – tőkegazdagságukkal függ össze, vagyis in ultima analysis; tőkegazdagabb társadalom, legyen ez akár kiaknázatlan természeti kincs, akár már a társadalmi termelésből

akkumulálódott tőke, több embernek, több proletárnak nyújt megélhetést.

5. Az utóbbiból következően, most már dinamikusan: egy tőkegazdagabb társadalomban nagyobb szaporulat fog munkát, elhelyezést találni.

Így Szaharán, de még Csonka-Magyarország területén is kevesebb ember és kisebb szaporulat fog tudni megélni, mint a tőkegazdag Amerikában.

2. §. A gazdasági élet fejlődése.

Előbbi fejezetünkben arra az eredményre jutottunk, hogy a szaporulat hatása a munka lehetőségekre teljesen eshetőséges. Hasonló befolyása van a munkaalkalmakra a gazdasági élet fejlődésének is. Teljesen a szerencse dolga, az emberiség szerencséjének a dolga, hogy vajon a gazdasági élet fejlődésének időnkénti fokai, fejlődési grádusai, munkaalkalmakat szüntetnek avagy teremtenek-e?

Ez a probléma a mai közgazdaságtudománynak egyik legvitatottabb és legnehezebb kérdése. A forradalmi szocialisták a gazdasági élet fejlődését, különösen a gépet, mint a munkás ellenségét fogják fel. Ezzel szemben a magántulajdoni kapitalisták, véleményüket főleg a múlt tapasztalataira alapozva, azt tanítják, hogy a gazdasági élet, különösen pedig a technika fejlődése, csupán az egyik termelési ágból a másikba hajtja a munkásságot és csak ideiglenes munkanélküliséget okoz, sőt későbbben a munkáskezek nagyobb foglalkoztatását hozza magával. Így Karl Diehl hivatkozik arra, hogy Angliában 1851-ben 335 ezer bányamunkás volt, ellenben 1881-ben már 562 ezer; avagy Németországban 1871-től 1900-ig a nyersanyag előállításánál foglalkoztatott munkások száma 23.000-ről 34.000-re nőtt.

Karl Diehlnek és általában a magántulajdoni kapitalistáknak ez a statisztikai igazolásuk azonban nem helyes. Ugyanis részint nem lehet egyes termelési ágak munkás létszámának növekedését önállóan kiragadni, hanem az összmunkásság helyzetét kell mindig tekin-

tétbe venni. Ha nem így járunk el, úgy téves eredményre jutunk. A gazdasági élet fejlődése egyes termelési ágakat felduzzaszt és azokban munkaalkalmakat teremt, viszont másokat szükségképen összefüggésben elsorvaszt. Különösen rossz példa a bányamunkásság növekedésére hivatkozni, hiszen az emberi munkaerő pótlására ép szén, vas és más bányászati nyersanyag kell.

Másrészt azért is helytelen az egyes termelési ágak munkás létszámával bizonyítani a technika fejlődésének a munkásságra vonatkozó kedvező hatását, mert a megreformált termelési ágban a több munkaalkalom nagyrészt nem az elgépesítéssel következik be, hanem a fogyasztó közönség más termelési ágban való nagyobb jövedelme folytán a vásárló erejének növekedésével kapcsolatosan.

És végül a számszerű igazolás azért is helytelen, mert az emberiség szaporodásával szükségképen emelkedik az egyes termelési ágakban a foglalkoztatott munkások abszolút száma.

Ezt a problémát én két részre bontottam és pedig:

A) csupán a termelés olcsóbbá-tételét célzó és eredményező gazdasági fejlődésnek a munkapiacra történő befolyására;

B) az oly technikai fejlődésnek a munkapiacra történő hatására, mely új produktumokkal ajándékozza meg az emberiséget.

Ezzel a kettős felosztással módomban lesz kimutatni a gazdasági élet fejlődésének eshetőleges és előre nem látható kedvező avagy hátrányos hatását a munkapiacra.

Mielőtt azonban ennek tárgyalásába belekezdenék, szükségesnek tartom, hogy néhány szóval rámutassak, hogy a gazdasági élet fejlődésének valamennyi félesége a munkapiactól függetlenül az emberiség áldást hozó faktora. Ugyanis elsősorban a föld nyersanyag készleteinek takarékoságát célozza és eredményezi; másodsor: olcsóbb árakat ér el, ezzel a tömegek vásárló erejét emeli; harmadszor: újabb szükségleteket teremt, az igények rafináltabb, kulturáltabb kielégítését teszi

lehetővé és végül: nagyobb arányú jövedelmeket, nagyobb arányú tőkeakkumulációt, az egész társadalmi jövedelem nagyobbodását eredményezi, vagvis emeli az emberiség jólétéi és élet standardját.

ad A) A régi produktumok termelésének olcsóbbá tétele három mozzanatban jelenhet meg:

1. legfőként a technika fejlődésében;
2. a tőke akkumulációban;
3. a racionalizálásban.

ad 1. Ennek mibenlétét egy kísérleti egyszerű sémával meg tudjuk világítani. Alábbi sémát azért neveztem kísérletinek, minthogy minden más zavaró és befolyásoló tényezőt kizárunk épúgy, mint midőn valamely fizikai kísérletet végzünk. Midőn a föld vonzóerejét akarjuk vizsgálni, akkor a légüres térben figyeljük meg a matéria mozgását, tehát kizárjuk azokat a tényezőket, amelyek a mozgásában befolyásolhatják. Sémánkban is csupán a termelést olcsóbbá tevő technikai fejlődésnek a munkapiacra való hatásával foglalkozunk. Ezt pedig olykép érzük el, ha minden más gazdasági körülményt változatlanak vesszük fel.

Példánk, mely bármely komplikált esetre is alkalmazható, mely bármely komplikált esetben is megállja a helyét a következő:

Egy vállalat eddig naponként 18 cipőt készített mely mindegyikéért 10 pengőt kapott. így tehát napi forgalma, a cipőfogyasztóknak napi kiadása, vagyis a cipőfogyasztók vásárló ereje 180 pengőt tett ki.

A termelés a technika vívmányaival olcsóbbá válik és pedig vagy csak olyankép, hogy kevesebb munkás fogja tudni előállítani a 18 cipőt, vagy olyanképen is, hogy a gép kevesebb nyersanyagot vagy más termelési költséget is igényel.

Vegyük fel az első esetet és mondjuk, hogy a 18 cipőt most már nem hat, hanem 3 munkás tudja előállítani. A hat munkás napi bére 30 pengőt tett ki. A megtakarítás: a 3 munkás bére, levonva abból a gép kopását is magában foglaló amortizációját. Ez az utóbbi összeg tegyük fel napi 3 pengőt tesz ki vagyis ez eset-

ben a napi megtakarítás 12 pengő lesz. Kezdetben ez a 12 pengő plusz a vállalkozó zsebében marad, annak vásárló erejét növeli és ezen keresztül munkaalkalmat teremt. Később azonban a szabadverseny és a piacnak az újabb termelési technikával való telítődése révén az árak lemorzsolódnak és pedig az általános szabály szerint egy hosszabb időközt tekintve a termelési költségek fogják megszabni annak árát. A 12 pengő plusz nyeresége a vállalkozónak eltűnik, vagyis a vállalkozó a régi (esetleg még kisebb) nyereség százalékkal dolgozik. Ekkor már az egész gazdasági élet, a fogyasztó közönség teljes egészében élvezzi a technika vívmányait. A 12 pengővel nagyobb lesz a vásárló ereje, melyet mondjuk megint csak cipővásárlásra fordít és a 12 pengőért pedig circa 1 és $\frac{1}{3}$ cipőt vásárolhat, ami a modernizált üzemben egy munkásnak kb. egynegyed-napi munkateljesítményei képezi.

Ez a kis forgalom szaporodás a technika fejlődése által érintett fél és nyersanyag előállító iparoknál sem teremthet lényeges munkatöbbletet. Ehhez még hozzá kell számítanunk azt a munkaalkalom szaporulatot, melyet a gépek előállítási iparában a technika fejlődése magával hoz. De ha megvizsgáljuk minden egyes esetet külön-külön – melyre itt kitérni módomban nincsen – akkor is azt fogjuk találni, hogy mindezek összevéve maximum egy ember munkateljesítményével érnek fei. Vagyis csupán egy munka helyet tud biztosítani a technikai fejlődés abban az előnyös esetben is, midőn már az árak lemorzsolódása révén előnyeiket az egész társadalom élvezni tudja; ugyanakkor, midőn 3 ember munkahelyét vette el.

Tehát ebben a vonatkozásban igazuk van azoknak, kik a gépet mint a munkás legnagyobb ellenségét fogják fel, minthogy a technika által elért ily olcsóbbodás nem tudja a forgalmat egymagában annyira emelni, hogy az elbocsátott munkások nemcsak közvetlenül a modernizált üzemben elvesztett munkahelyüket később vissza tudnák kapni, hanem még a vele összefüggésben lévő vállalatokban sem emelkednek a munka-

alkalmak annyira, hogy azok pótolnák az elvesztett munkalehetőségeket.

Hasonlóképp áll a helyzet az egyéb termelési költségek megtakarítása esetén is. A különbség csupán az, hogy nem a kérdéses termelési ágban szüntet meg munkalehetőségeket, hanem a kisebb nyersanyag vagy félkészárú fogyasztás révén a produkcióval összefüggő termelési ágakban.

ad 2. és 3. A tőke akkumuláció és racionalizáció. És pedig az előbbi részint a technika alkalmazásának körét bővíti, részint pedig a koncentrációt teszi lehetségessé.

Első eset azonos az 1. alattival. Ottani fejtegetésünk teljes egészében erre is talál, ezzel is teljesen azonos.

A második lehetőség: a koncentráció pedig époly tipikus munkaalkalom megszüntető ok, mint a racionalizáció. És pedig mindkettőnek nagyobb a munkaalkalom megszüntető hatása, mint az 1. alatti technikai fejlődésnek. Ugyanis az utóbbi, bár munkaalkalmat szüntet meg, bizonyos mennyiségű munkalehetőséget a megszüntetett helyébe azáltal teremt, hogy egyrészt fellépésével azonnal új munkalehetőségeket hoz a produktív javak termelési ágaiban és hogy a vállalkozók nagyobb nyeresége folytán azok vásárló erejét emeli, másrészt, hogy később az árak lemorzsolódása folytán a fejlődés által érintett termelési ágban is nagyobb forgalmat biztosít. A koncentrációnak és racionalizációnak ellenben a munkaalkalom teremtő sajátossága csupán a vállalkozói vásárló erő emelésében később pedig az árak lemorzsolódásában jelentkezik. Mindemellett a jelentőségüket a technika fejlődésével összehasonlítva, az jóval kisebb, mert – bár kevesebb munkalehetőséget teremtenek – sokkalta kevesebb munkaalkalmat is tudnak megszüntetni.

ad B) A gazdasági élet fejlődése azonban nem csupán a régi produktumok rentabilisabb termelésében, a régi produktumok tökéletesebb termelési technikájában nyilvánul meg. A gazdasági élet fejlődése egészen új, közvetlen fogyasztásra szolgáló termévevényeket

és ezzel karöltve az emberiség igényeinek és szükségleteinek az új produktumokhoz való hozzáfejlődését is magával hozza. Ezer és ezer új szükségletet teremtett a gazdasági élet fejlődése. Ezek az új produktumok – amennyiben közvetlen fogyasztásra szolgálnak – *új munkaalkalmakait teremtenek*. Ezen munkaalkalom teremtő sajátosságukból kifolyólag rendkívül fontos szerephez jutnak a gazdasági élet fejlődésében. Ugyanis ezek hivatottak azokat az elvesztett munkaalkalmakat pótolni, melyeket a gazdasági élet fejlődése a termelés olcsóbbá tétele révén semmisít meg. Az új produktumok munkaalkalom teremtő sajátossága adja magyarázatát annak a titokzatos jelenségnek, hogy bár az elmúlt 100 év alatt a csupán termelés olcsóbbodását eredményező technikai fejlődés óriási arányokban fejlődött és ennek következtében nagyon sok munkaalkalom semmisült meg, napjainkban mégis több munkáskezet tudunk foglalkoztatni, mint annak előtte.

Sőt az új produktumok felfedezésének mennyisége olyan nagy mértékű volt, hogy munkaalkalmat tudott biztosítani az utolsó 100 év nagy emberszaporulatának is. Ez az utóbbi sajátosság a második fontos hivatása az új produktumok munkaalkalom teremtő voltának.

Fentiek szerint tehát a gazdasági élet fejlődése *időleges munkanélküliséget* okozhat és pedig olyképp, *ha a csupán termelést olcsóbbá tevő gazdasági fejlődés által elvett munkaalkalmakat az új produktumok felfedezése és termelése révén teremtett munkaalkalmak pótolni nem tudják*.

Ezen tömegmunkanélküliség beköszöntése *eshetőleges*. Ugyanis a gazdasági élet fejlődésének ezen 2 félésege egymással okozati összefüggésben nincsen. Fellép-tük egymástól teljesen független. Egyes időszakokban csupán a termelési technikát tökéletesíti a fejlődés, más időkben ellenben csupán az új, közvetlen fogyasztásra szolgáló produktumok felfedezése és termelése uralkodik; másokban parallel futhatnak, ismét másokban hol az egyik, hol a másik juthat vezető szerephez. Egészen nagy, általános fejlődési korszakok, ha a fejlődés a fenti

értelmű arányosságban történik, nem okoznak tömegmunkanélküliséget; viszont kis fejlődés, ha csupán a régi produktumok olcsóbb termelését hozzá, tömegmunkanélküliséget előidéző okként jelenhet meg.

Fenti klasszifikációval úgy hiszem célokat értem. Sikerült a gazdasági élet fejlődésének ezen széttagolásával a gazdasági élet fejlődésének következtében beköszöntő tömegmunkanélküliség fellépését, fellépésének esetlegességét, illetve a gazdasági élet fenti két különböző fejlődésének a munkapiacra való kedvező avagy kedvezőtlen hatását kimutatnom.

A gazdasági élet fejlődésének a fentebb tárgyalt hatásán kívül, egész különleges befolyása van a magántulajdoni rendszerünkben a vállalkozókra nézve.

Azok a vállalkozók, kik nem tudnak az újabb termelési feltételekhez hozzájutni, kénytelenek üzemeiket bezárni. így a gépipar bevezetése elsorvasztotta és váltságba sodorta Angliában a múlt század első felében, nemcsak a kézműves iparral foglalkozó munkásokat, hanem a vállalkozókat is. Ezek a régi, üzemeiket felhagyó vállalkozók vagy a vagyonuk romjain élnek, tehát a munkapiacot személyileg egyáltalában nem befolyásolják, avagy pedig kénytelenek munkát vállalni, amikor is növelik a munkát keresők számát.

3. §. A munkaalkalmak és a konjunktúrák összefüggése.

Előbbi két fejezetünkben a szaporodásnak és a gazdasági élet fejlődésének a munkapiacra való hatásáról tárgyaltunk és arra az eredményre jutottunk, hogy mindkettő ideiglenes munkanélküliséget előidézhet.

Az időszakonként fellépő tömegmunkanélküliségnek harmadik tipikus oka a társadalmi termeléssel és mint-hogy pedig ez a vállalatokban történik a vállalati termeléssel, a vállalatok prosperitásával függ össze; ha vállalati termelés nagy arányú, tömegmunkanélküliség nincsen; ha ellenben ennek valami zavarai vannak, akkor tömegmunkanélküliség üti fel a fejét.

Ez az összefüggés magától értetődő és hosszabb bizonyításra nem is szorul. Ha a vállalatok teljes üzemben vannak, akkor több munkáskezet foglalkoztatnak; ha ellenben nem tudnak dolgozni, ha nem tudják a piacra termelt jószágait elhelyezni, ha tehát a kínálatukkal szemben nem áll vagy nem állna hatályos kereslet, kénytelenek kevesebbet termelni, a kevesebb termelés pedig kevesebb munkáskéz foglalkozását jelenti.

Vizsgálatunk tárgyává kell tehát tennünk az alábbiakban a vállalati termelést, illetve a vállalati termelés fennakadásait.

A vállalati termelés egyenletes folyamatosságának pedig két akadálya van: a dekonjunktúrák és a krízisek.

Nagyon szépen mutatja a konjunktúráknak és a munkaalkalmaknak szoros összefüggését, a munkaalkalmaknak a konjunktúráktól való függését az alábbi összeállítás.

Nyilvántartott munkakereslet minden 100 szabad állásra
és a konjunktúra tendenciák lefutása Németországban
1896-tól 1913-ig.

Év	A munkakereslet : ¹	A konjunktúra tendenciák ²
1896	138-9	Konjunktúrák feszítése
1897	124-9	1? «
1898	119	
1899	106	
1900	122-6	Tőke hiány
1901	106	Konjunktúrák esése
1902	176-7	Konjunktúrák előszele, „lépcsője”
1903	148-8	Konjunktúrák feszítése
1904	132-6	
1905	120	
1906	110-8	
1907	1147	Tőke hiány

¹ Paul Mombert: Einführung in das Studium der Konjunktur 80. oldal.

² Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Krisen, von dr. Arthur Spiethof 60. oldal.

Év	A munkakereslet	A konjunktúra tendenciák
1908	1597	Konjunktúrák esése
1909	1543	Konjunktúrák lépcsője
1910	131-5	Konjunktúrák feszítése
1911	128	
1912	121	”
1913	135	Tőke hiány

Ez a kettős összeállítás pregnáns kifejezője a munkalkalmak és a konjunktúrák szoros összefüggésének. A legpontosabb összefüggést, egymással való parallel futást igazolják a fenti adatok. Egyedül csupán 1899-1900-1901-1902 évek viszonylatában van zavaró körülmény. 1900-ban csupán tőke hiány volt, a munkakeresők száma mégis hirtelen felszökött 122.6-ra az 1899-iki 106-ról, viszont 1901-ben a konjunktúrák esésekor a munkakeresők száma 106-ra csökkent.

Ez azonban fenti megállapításunknak egyáltalában nem mond ellent. Csupán arra utal, hogy egyrészt azok a szisztémák, eljárási módok, konjunktúra barométerek, melyek segítségével a konjunkturális hullámmozgásokat mérjük, még nem tökéletesek, másrészt pedig, hogy a munkapiac a beköszöntött dekonjunktúrákra későbbben reagál, amit nagyon szépen igazol a fenti összeállításunkban, hogy 1902-ben, mikor is a konjunktúrák lépcsőt jeleztük, akkor volt érezhető 1901 évbéli konjunktúrák esése a munkapiacon. (A munkakeresők száma egyszerre 106-ról 1767-re szökött.)

Krízisekre a munkapiac még erősebben reagál, még több lesz a munkakeresők száma, minthogy a krízisek a dekonjunktúrák kedvezőtlen hatásait hatványozott mértékben hozzák magukkal.

Következő fejezetünkben a gazdasági élet konjunkturális jelenségeivel fogunk először foglalkozni.

4. §. A konjunktúrák.

A gazdasági élet állandó változásnak van kitéve. Erői soha sincsenek kiegyensúlyozva. Ha ezt a kiegyensúlyozatlanságot hosszabb időn át figyelemmel kísérjük,

kettős rendszert fogunk abban látni és pedig egyrészt, hogy az egyes vállalkozók jövedelmének emelkedése vagy csökkenése nem önálló jelenség, hanem együtt emelkedik vagy csökken a kérdéses termelési, illetőleg foglalkozási ágbeli esetleg az összes többi vállalkozók jövedelmével. Másrészt pedig, hogy ez a jövedelem egyes időközökben emelkedő tendenciát mutat, azután egy bizonyos fokot elér, mely után süllyedni kezd. Az emelkedő tendenciát konjunktúrának, a süllyedőt dekonjunktúrának nevezzük.

Ezek a tendenciák azonban korántsem mutatnak periodikusságot. Egészen szabálytalan időközökben változnak és változásaik korántsem szolgálnak egymás kiegyenlítésére. Egészen nagy konjunktúrákat kis visszaesések, kis dekonjunktúrák követhetik és követik.

A gazdasági élet ezen tendenciális hullámmozgásának megfigyelése a konjunktúra kutatóknak a feladata. Az elméleti közgazdászra hárul az a feladat, hogy az előbbieket által megállapított adatok alapján a gazdasági élet hullámmozgásának okait kikutassa és kimutassa.

A gazdasági élet hullámmozgásának, mely a modern kapitalizmus korában lépett fel olyan karakterisztikusan, okát a következő két tényezőben látom:

*A kedvező feltételek rohamos egymáskövetésében,
másrészt pedig a kedvező feltételek gyors kihasználásának a lehetőségében.*

A kedvező feltételek rohamos egymáskövetésének legjelentősebb tényezője a modern technikai haladás és a modern technikai eszközök alkalmazásának bővülése a technikai haladás által okozott nagy tőkeakkumuláció révén.

A kedvező feltételek felhasználása pedig általában nemcsak emberi, hanem természeti törvény is. Minden organikus lénynek sajátossága ez. Csupán a kedvező feltételek felhasználására való képesség különböző az egyes organikus lényeknél és pedig ennek a képességnek tökéletesség! foka nagyban azonos azzal a sorral,

melyet Linné Károly a növényvilágról és azzal a fejlődési sorral, melyet Darwin az állatvilágról tanít. Ennek a képességnek legteljesebb birtokában az ember a maga sajátos szellemi erejével áll.

Az embernek ez a képessége tehát veleszületett és a korábbi évszázadokban is meg volt. Azonban egyrészt önmagában is a maga nyers mivoltából kivetkőzve fejlődésen ment keresztül, másrészt azonban hihetetlen nagy fejlődésen mentek keresztül részint a modern hír és forgalmi eszközök, részint általában a termelési technika fejlődése révén azok a lehetőségek, hogy ezen képességét minnél tökéletesebben és gyorsabban kifejthesse.¹

Ehhez még hozzájárul a mai ember vilásképe, világnézete: az ideges hajszája a meggazdagodás az anyagi jólét után. Az aranyborjú imádata. Ez az életcél és élettartalom.²

A modern gazdálkodó alany világnézetének kialakulását viszont elősegítette a nagyobb szaporulat, mely önmagában is a kedvező feltételek gyorsabb felhasználását eredményezi. Ugyanis a nagyobb népsűrűség mellett nagyobb a konkurrencia, több gazdasági alany akar érvényesülni a másik rovására, a gazdasági verseny erősebb, fokozottabb.

És végül a kedvező feltételek gyors felhasználását elősegíti a modern hitelgazdaság.

Tehát a modern hír és forgalmi eszközök, a modern termelési technika, a mai ember vilásképe, a szaporulat és a hitelgazdaság volnának azok a legfontosabb

¹ E lehetőségek fejlődésének legfontosabb etapjai voltak: a távíró, a telefon, az első kábel Amerika és Európa közt, a drótnélküli távíró, a rádió stb.; a gőz, majd pedig az elektromos vasút, a tengeri hajóóriásokat mozgó gőz és nyersolaj turbina, az autó, a repülőgép és általában a termelési technika fel nem sorolható végtelen nagy fejlődése.

² A másvilági életet tanító vallásoknak ép ezen okból igen nagy jelentőségük van. A vallások az ember lelkén, érzelmi életén, vágyain és világnézetén keresztül ma is és minden időben a gazdasági életre mély hatást gyakorolnak.

tényezők, melyek a kedvező feltételek gyors felhasználását lehetővé teszik, illetve előmozdítják.

A kedvező feltételek azonban körülhatároltak. A kedvező feltételek azonban egy oly aranybánya, melyben csak bizonyos mennyiségű arany van. A kitermelés gyorsaságának mikéntjétől függ a bánya hasznosságának időtartama. Ha ez gyors ütemben folyik, a bányavidék egyszerre népes lesz, de csakhamar az utolsó aranytömböt fogják a napvilágra hozni s a bányavidék újra kihal. Ha ellenben lassúbb ütemű ez a folyamat, akkor hosszabb ideig ad kevesebb vállalkozónak kevesebb aranyat s a bánya lassan apad, a bányavidék későbbben hal ki.

A magántulajdoni rendszerünk azonban a lassú kihasználást nem engedi meg. Aki nem használja ki kellő időben a kedvező alkalmat, az alul marad. Várni, latolgatni, megfontolni nem lehet. Legszerencsésebb az, aki kellő feszültséggel a leghamarább indul. Ő fogja a legszebb, a legtöbbet érő aranytömböket kiaknázni. Bizonyos időn túl jövők már kevesebb, értéktelenebb aranyat találnak. A nagyon későn jövők pedig csak pusztá kőbe vágják csáklvajukat.

A modern kapitalizmus pedig megadja a lehetőséget, hogy a kedvező feltételek ezen aranybányáit a modern gazdálkodó alany minél gyorsabban kihasználhassa. Korábbi századokban a kedvező feltételek kihasználásának ily képessége és lehetősége nem volt a gazdálkodó alany sajátja. Korábban kevesebb kedvező feltétel volt és ezek is hosszú ideig tartottak. A modern kapitalizmus azonban megteremtette a kedvező feltételek gyors kihasználását: *a konjunktúrák feszítését*, azután a kedvező feltételek *gyors kiapadását*: a dekonjunktúrák beköszöntését.

Tehát a modern kapitalizmusban egyrészt a kedvező feltételek rohamos egymáskövetése révén, másrészt pedig a kedvező feltételek gyors kihasználásának lehetősége által születtek meg a konjunktúrák feszítései, utána pedig a gazdasági élet fennakadásai: a dekonjunktúrák.

Hogy a kedvező feltételek gyors kihasználásának a lehetősége az egyik oka a konjunktúrák hullámzásainak, nagyon szépen ellenőrizhetjük, ha az egyes kedvező feltételek mikénti alakulását vesszük szemügyre a kedvező feltételek kihasználásának – tehát a konjunktúrák – idején.

A legfontosabb kedvező feltételek egyrészt a termelési feltételek olcsóbbodása, illetve olcsósága:

a) termelési technika, *b)* alacsony kamatláb, *c)* nyers anyagok és félkész áruk alacsony ára a kész árut előállító iparoknál, *d)* alacsony munkabér.

Másrészt pedig a fogyasztási oldalon a *kelendőség várható megnagyobbodása* és pedig: *a)* újabb idegen piacok. Ennek azonban ma már nincs nagy jelentősége. A Föld minden része már be van szervezve politikai egységekbe, melyek gazdasági területeket védővámval bástyázzák körül. Jelentőségük csupán háborúk eredménye révén van, amikor is egyes országrészek, területek a másik államtól való erőszakos elvételével a győztes ország termelése új piacot találhat,

b) újabb találmányok révén a termelési eszközöket előállító iparágak piacán,

c) a vásárló erő növekedése által.

Figyeljük meg előbb a termelési oldalon jelentkező kedvező feltételek viselkedését.

Legnagyobb szerepet kétségtelenül a termelési technika fejlődése játsza. Ennek a fejlődése tudja a legjobban megolcsóbbítani a termelést és alkalmazása fogja a legnagyobb nyereséget biztosítani. Ugyanis a termelési költségek olcsóbbodása, mint már korábban utaltunk is rá, rövidebb-hosszabb ideig nem a fogyasztó közönségnek, hanem a vállalkozóknak jelent előnyt, minthogy az ár csupán egy hosszabb idő keresztmetszetében alakul a termelési költségek szerint, ellenben a napi ár teljes egészében a kereslet és a kínálat törvényének hódol. De mit fog hozni a kérdéses termelési technikai újdonság nagyobb nyereséget biztosító volta? A termelés kibővítését éspedig személyi és tárgyi kibővítést.

Több vállalkozó kívánja a kedvező feltételeket kihasználni és a régi vállalkozók pedig, hogy nagyobb nyereségre tegyenek szert, kibővítik az üzemeiket. A gazdasági élet termelő teste állandóan nő és abban az időpontban, midőn már a keresletet az új termelési technikával dolgozó vállalatok is el tudják látni, megkezdődik egymásközt a verseny, amely az árak lemorzsolódására és így a konjunkturális nyereség csökkenésére vezet. A konjunkturális nyereség tehát csak addig az időpontig marad meg, míg az árakat a régi termelési feltételekkel dolgozó vállalatok termelése határozza meg. Ennek megszűntével a konjunktúrákat a dekonjunktúra váltja fel.

A modern hír és forgalmi eszközök, a modern hitelgazdaság, a korábbi idők társadalmi termelésével akkumulálódott tőkék, továbbá magában a konjunktúrában elért nyereség, melyet a vállalkozó legtöbb esetben újra termelésbe állít, hozzák magukkal, hogy a technikai újítás gyorsan és széles körben fog alkalmazást találni, rohamosan cserélődik ki a régi termelési technika az újjal és csakhamar megindul egymásközt az árak lemorzsolódására vezető verseny, vagyis hamarosan beköszönt a dekonjunktúra.

Ugyanezt észleljük a többi felhozott termelési oldalon jelentkező kedvező feltételeknél is. Az alacsony kamatláb a konjunktúrák nagyobb termelési tőkeszükséglete révén emelkedik. Nőnek a nagyobb kereslet révén nyers anyagok és félkész áruk árai is. A munkabér azonban egészen kivételes tényező. Nagysága nem nő mindig a kereslettel, attól igen gyakran függetlenül alakul, úgyhogy a kedvező feltételek kiapadásánál ritkább esetben játszik szerepet.

A kedvező feltételek a fogyasztás oldalán is körülhatároltak és gyorsabb felhasználással hamarabb merülnek ki.

Ezen az oldalon a legnagyobb hullámzást a produktív javakat előállító iparoknál tapasztaljuk. Ezek az iparágak ugyanis szemben az improduktív javakat előállító iparokkal mindig újabb és újabb piac felkérésé-

sere vannak utalva, állandó piacuk nincsen.¹ Ugyanis ha egy vállalat berendezkedett produktív javakkal, mint termelési tőkével, újabb produktív javakra csupán akkor lesz szüksége, ha ezek vagy tönkrementek, vagy pedig nagyobb termelésre kíván a vállalat berendezkedni. És milyen hosszú egy modern gépnek az élettartama! Nem is az elhasználódással lesznek legtöbb esetben üzemen kívül helyezve, hanem egy újabb, rentabiiisabb gép szorítja ki őket a termelésből.

Ennek folytán a produktív javakat előállító iparok éltető oxigénja az improduktív iparok állandó terjeszkedése és az előbbieknak a helyzete az utóbbiakéval a legszorosabb összefüggést mutatja. Ha egyes improduktív javak előállítási iparában kedvező feltételek mutatkoznak, azok a produktív javak iparának a konjunktúráját idézik elő. Függetlenül az utóbbiaknak a konjunktúrája nem jelenhet meg. Az improduktív javakat előállító iparágak kedvező feltételeinek kiapadásánál pedig a produktív javak iparágainak kedvező feltételei *hatványozott* mértékben apadnak ki. Ugyanis ha a produktív javak ipara elveszíti az improduktív javak iparágainak a terjeszkedését, úgyszólván nyomban az egész piacát veszíti el.

A konjunktúra visszacsapása a produktív és vele összefüggésben lévő (vas, szén, általában a bányaiipar) termelési ágakban így a *legnagyobb*. Azonban nem csupán a legnagyobb, hanem egyúttal ugyancsak a fenti okoknál fogva a *legelőször* jelentkező is.

Az egyes produktív javak ipara azonban nem egyenlően reagál az improduktív javak iparának konjunktúra mozgásaira. Legjobban rezonál a közlekedési eszközök előállításának ipara. Ezen termelési ágat valamennyi konjunktúra hullám érinti, minthogy a konjunktúrák minél gyorsabb és sikert jelentő kihasználása a közlekedési eszközök rohamos keresletét idézi elő. Azt a közlekedési eszközt, melyet a vállalkozó egy későbbi időben

¹ Kenyérre mindennap szüksége van az embernek. Ruhája, cipője is hamar tönkre megy. Az improduktív javak termelési ágainak ép emiatt állandó piacuk van.

kívánna beszerezni, a konjunktúra beköszöntésével kénytelen azonnal megvenni. Sőt a régi forgalmi eszközeit is kénytelen modernabbakkal kicserélni, mert különben kevesebb részt tud biztosítani magának a konjunktúra jövedelem hullámából.¹⁻²

A fogyasztási oldalon fellépő kedvező feltételek közül legutoljára a vásárló erő növekedését említettük. A vásárló erő növekedése legtöbb esetben egy más foglalkozási ág konjunktúrájának a következménye annál is inkább, mert a konjunktúrák nem csupán a vállalkozók és tőkések, hanem az alkalmazottak és a munkás-ság jövedelmét is emelik. Egyes termelési, foglalkozási ágban beköszöntő konjunktúrák így tehát nem maradnak elszigetelt jelenségek és nem csupán a termeléssel összefüggő más foglalkozási ágakban teremtenek konjunktúrát, mely hatásuk kétségtelenül a legközvetlenebb és a legerősebb, hanem hatással vannak a megnövekedett vásárló erő révén az egész gazdasági életre. így egyes nagyobb fachbeli konjunktúrák magukkal ragadhatják az egész piacot; egyes nagyobb céhbeli konjunktúrák feszítése az összes foglalkozási ágak konjunktúráinak feszítését hozhatja magával.

A vásárló erő növekedése különösen az ember magasabbrendű szükségleteit kielégítő iparokat teszi konjunktúra-érzékeny termelési ágakká és ezek közül is elsősorban a fényüzési iparokat. A vásárló erő növekedésével lendületet kap a saját vagy nagyobb lakás-házépítés, az asztalos-, textilipar, könyvnyomtatás, bőr-, dohány-, üvegipar stb.

¹ A konjunktúrák forgalmi eszközt kívánó tulajdonsága életre hív forgalmi vállalatokat, melyek legtöbbször nagy tőkebefektetést igényelnek. Egymásután keletkeznek vasúti, magánúti, hajózási, autó fuvarozási sb. vállalatok. Ezeknek sorsa a konjunktúrák hullámmozgásával kapcsolatosan ugyanaz, mint a közlekedési eszközöket előállító iparok sorsa. A dekonjunktúrák hatása náluk is legelőször és minden termelési ág dekonjunktúrájánál jelentkezik.

² A közlekedési eszközöket előállító iparok mint konjunktúra-érzékeny iparok mellé sorozhatók a különböző járadékokat hozó javakat előállító iparok is például a bérházak építőipara.

A modern kapitalizmus konjunktúráinak nagy hullámmozgását, a hullámhegyek és a völgyek közti nagy differenciát nem csupán a kedvező feltételek gyors egymásutánisága és ezeknek rohamos és gyors kihasználása okozza, hanem a minden konjunktúra tendencia vége felé megjelenő és egyúttal a végét is jelentő *relatív túltermelés* is.

A relatív túltermelést az elmélet a legkülönbözőképpen és egymással teljesen ellentétesen, egymást teljesen kizáróan magyarázza. Magyarázóik sorában ott találjuk a forradalmi szocialista tudósok egész sorát, a currency principly követőit, a konjunktúra iskola hirdetőinek sokféle, nem egyszer a currency principly teteleivel kevert tanait.

Mindenekelőtt előre kívánom bocsájtani, hogy a relatív túltermelés legfőbb jellemzője nem is annyira az árukészletek felhalmozódásában, mint inkább – amire már Kari Marx is élesen rámutatott – a túltermelésre való berendezkedésben, a túltermelési energiában, a túltermelési kapacitásban rejlik.¹

Különbén a magam részéről a relatív túltermelést bizonyos esetekben és bizonyos mértékben a konjunktúrák *szükségképeni következményének* tartom.

Így például a relatív túltermelés szükségképeni következménye a vásárlóerő növekedésével beköszöntött konjunktúráknak. A termelés ez esetben a megnövekedett vásárlóerőhöz fog dimenzionálódni. Azonban a vásárlóerő nem állandó jelenség, minthogy legfőképpen más foglalkozási ágak konjunkturájától függ, tehát midőn ezen utóbbiak konjunktúrája megszűnven a vásárlóerő megcsappan, a vásárlóerőhöz idomult nagyobb termelés szükségképpen túldimenzionált lesz.

Ilyen szükségképeni következmény a produktív javak iparában is a relatív túltermelés. Az improduktív javak konjunktúrája bizonyos mértékben szintén növeszti a produktív javak iparát. Midőn azonban az előbbieket konjunktúrája megszűnt, hatványozott mértékben meg-

¹ Schacht becslése szerint a mai német ipar termelését máról holnapra megtudná kétszerezni.

szűnik az utóbbi iparcikkek kereslete, minthogy termelési kapacitásunkat csupán az improduktív iparok testének terjeszkedése esetén hasznosíthatják.

A relatív túltermelés bizonyos mértékben az új termelési technika által teremtett konjunktúrák letűnése esetén is szükségképen! Ugyanebben a fejezetben rámutattunk, hogy miként merülnek, használódnak ki a kedvező feltételek a termelési feltételek olcsóbbodását hozó technikai újítással kapcsolatban és úgy találtuk, hogy az új termelési technikával való nagyarányú és gyors berendezkedés mindaddig folyik, míg *a nagyarányú termelékenység* következtében meg nem indul az árak lemorzsolódása.

A relatív túltermelést azonban tipikussá *a piacra való termelés* és ezzel kapcsolatban a magántulajdoni gazdálkodás *tervszerűtlensége* és napjainkban még látszólagos *meg nem szervezhetősége* teszi.

A piacra való termelés azt eredményezi, hogy a vállalkozók nem látják maguk előtt a fogyasztó piac szükségletét, nem tudják, csupán *becsülik* a fogyasztó piac felvevő képességét. Becslésükben egyetlen közvetett mérőeszközük van: az áralakulás. Ez volna hivatott kifejezni a kereslet és a kínálat mindenkori pillanatnyi viszonyát. Azonban napjainkban az áralakulás, nevezetesen a nyilvános árlisták árjegyzései nagymértékben elvesztették ezen, a kereslet és a kínálat mindenkori pillanatnyi viszonyának visszatükröztető képességüket és jelentőségüket a mesterséges, a piaci uralmakra támaszkodó árképződés révén. Ma már igen sok vonatkozásban nem a kereslet és a kínálat közti viszonyt fejezik ki, hanem a termelés megszervezettségét, a piaci hatalmasságok uralmát. A monopol helyzetek által (kartell, tröszt, mamutvállalatok stb.) az áralakulás nagyon gyakran és különösen az elsőrendű konjunktúra ágaknál – hol leginkább születnek a monopol helyzetek a kereslet és a kínálattól független lesz. Mesterséges áralakulás jön létre és a piaci árak nem fogják fedni a kereslet és a kínálat hullámmozgását. Ezzel a gazdasági élet nagyon sok vonatkozásban elvesztette természetes

iránytűjét. A magánvállalkozó még inkább „intentio-jára”, „megérzésére” lesz utalva, a gazdasági élet még *tervszerűtlenebb* lesz.

A másik irányadó tényező, mely a gazdálkodó alanyokat a piacra való termelésükben vezérli és az újakat vállalkozásra, a régieket nagyobb termelésre való berendezkedésre bír, vagy attól visszatart: a termelési ágban dolgozó többi vállalatok vállalkozói nyeresége. Azt azonban tudjuk, hogy a kedvező feltételeket felhasználó vállalatok nyeresége egy bizonyos időn túl kisebbedik. Ennek megítélésében tévednek a gazdálkodó alanyok. Szemük előtt mindig a korábban indult vállalat nyeresége lebeg és ennek alapján fognak vállalkozáshoz, illetve ennek alapján fogják a régi vállalkozók üzemüket kibővíteni. És ez a folyamat: *a gazdasági élet termelőteslének kiterj'eszkedése még akkor is tart, midőn már a kedvező feltételek aranybányája kiürült.* A gazdasági élet nem tud azonnal ráeszmélni a változott értékesítési viszonyokra. Erinek az utófolyomatnak *erősségi és tartóssági* fokától függ a relatív túltermelés nagysága. Ha ez rövid ideig tart, vagyis ha a gazdasági élet, a vállalkozók hamarosan ráeszmélnek a változott értékesítési viszonyokra, a kedvező feltételek kihasználtságára, azok megszűnésére, valamint ha a konjunktúráknak ez az utőrengése nem nagy, akkor a dekonjunktúrák beköszöntésével a relatív túltermelés sem lesz nagyfokú. Ha ellenben ez a folyamat hosszabban és erősebben tart, a relatív túltermelés nagyobbfokú lesz és esetleg dekonjunkturális krízisekre is vezethet.

A relatív túltermelés legtöbb esetben a legnagyobb fokú a produktív javak iparában lesz, minthogy az improduktív javak iparának túltermelése hatványozott mértékben hat a produktív javak iparára. A produktív javak iparában is a túltermelésre való berendezkedés tehát a relatív túltermelés legerősebb a bányá, és az ipari nyersanyagok termelési ágában lesz, minthogy ezek nem csupán a produktív javak előállítására szolgálnak, hanem egyúttal az improduktív javak iparának feldolgozására váró nyersanyaga is.

A relatív túltermelés azonban a produktív javak iparában nem csupán a legnagyobbfokú, hanem egyúttal a legelőször jelentkezik is. Ennek folytán a produktív javak iparának vásárló ereje fog leghamarább megcsappanni (mind a vállalkozóké, mind az alkalmazottaké és munkásoké). A vásárló erő ezen visszaesése a közvetlen fogyasztásra szolgáló javak előállító iparának amugyis relatív túltermelésben sinylődő helyzetét még rosszabbá teszi. És így megy körben tovább: az egyik termelési ágnek rossz helyzete csökkentti ezen termelési ágnek a vásárló erejét, ennek révén a másik foglalkozási ág rosszabb helyzetbe kerül: kevesebbet tud eladni, kevesebb lesz a bevétele, így csökken neki is a vásárló ereje és visszahat az előbbire és az előbbinek helyzetét még jobban súlyosbítja.

* *

A dekonjunktúrák beköszöntésének egyik első jelensége a hitelviszonyok megváltozása.

Hitelt nem lehet kapni, a régi hiteleket felmondják, a régi váltókat csak nehezen, legtöbb esetben csak reálibiztosítékkal prolongálják.

Currency principlly követői és többek között Werner Sombart is az arany mennyiségével hozzák *mindenkori* összefüggésbe a nehéz hitelviszonyokat.

A tapasztalat ezt nem igazolja. így ellentmond ennek a mai krízisünk is. A világ jegybankjainak statisztikai adatai szerint a mai bankjegy fedezeti rendszer mellett a jegybankok megkétszerezhetnék kölcsöneiket. Ennek ellenére még sincs hitel. Éspedig azért nincs, mert a tőke nem látja biztosítottak kölcsöneit. Nincs hitel még az alacsonyabb kamatláb ellenére sem. A kedvezőtlen kilátások miatt nincs hitel. Azonban nincs kizárva, hogy a jövőben egy dekonjunktúrával vagy krízissel beköszöntő hitelmegszorításnak az oka az arany mennyiségének aránylagos kicsinysége avagy az aranynak egyes zártabb gazdasági körök: nemzetek vámhatárai közti aránytalan megoszlás lesz. Sőt az is lehetséges, hogy a jövőben egy dekonjunktúra vagy egy krízis az arany mennyiségével lesz szoros okozati összefüggésben.

A fentiekben röviden tárgyaltuk a konjunktúrák hullámmozgását. Annak okát a kedvező feltételek gyors egymáskövetésében, azok gyors kihasználásának a lehetőségében és a konjunktúrák végén beköszöntő jellegzetes relatív túltermelésben találtuk meg, mely utóbbinak oka a piacra való termelés és a gazdasági élet meg nem szervezettsége, a gazdasági élet tervszerűtlensége.

Krízisek.

5. §. A krízisek általában.

A *krízisek*, a gazdasági válságok a gazdasági életünk *egészére* kiható megrendülések, mikor is a vállalatok tömegeit oly súlyos veszteségek érik, hogy *tekintélyes* részük tönkremegy.

A gazdasági válságoknak tehát az egész gazdasági életre kihatással kell bírniok és a másik lényeges ismertető jelük, hogy a vállalatok egy része kénytelen üzemét bezárni.

Elesén különböznek eszerint a gazdasági élet más, kisebb zavaraitól.

Krízisekhez a gazdasági élet más zavarai közül a gazdasági *depressziók* állnak legközelebb. Kettőjük közt a különbség nem minőségi, csupán mennyiségi. A depressziók a kríziseknek előfutárjai és melegágyai. A depresszióknak csupán az erősségi és tartóssági fokától függ, vajjon nem mennek-e át krízissé? A depressziókat a gazdasági élet kiheveri anélkül, hogy a vállalatok tömegei buknának meg. A munkás más iparágban még el tud helyezkedni. A vállalkozó tőkeerejével vagy pedig a hitel rendelkezésére való állásával a jobb időket ki tudja várni. Sőt a gazdasági élet fel tudja szívni, át tudja csoportosítani még a vállalkozókat is.

Természetesen a gazdasági depressziók egészen más jelentőségűek egyes iparágak szerint. Azokban az iparágakban, melyekben nagy tőkebefektetésre van szükség és általában azok, melyeket az előbbi fejezetünkben konjunktúraérzékeny ipar, illetőleg termelési ágaknak

jelöltünk meg, a depressziók sokkal hamarább és könnyebben vezethetnek krízisekre. Különösen nagy jelentősége van még annak a körülménynek, vajon a depresszióval érintett gazdasági ág milyen mértékben vette igénybe a hitelpiacot. Ép ezen okból kifolyólag is szokott olyan termelési ágakban a legkönnyebben a depresszió krízist előidézni, melyekben a termelés nagy vállalatokban van megszervezve, minthogy ezek a hitelképesebbek és így nagyobb mennyiségben vehetik és veszik igénybe a hitelt.

A kríziseknek számtalan okai lehetnek. Kezdve a legkülönbözőbb vis majorokon: földrengés, áradás, jégverés; politikai okok: háború, gazdasági bojkott, vámháború, más gazdasági rendre való hirtelen áttérés (ilyen volt nálunk pl. a jobbágyrendszer eltörlése), szédelgő spekulációk, a valuta, a pénzértékének hirtelen esése vagy emelkedése stb. Ezen elsorolt okok valamennyié legnagyobb részt előreláthatatlan és a gazdasági életünkben a kríziseket csupán közvetetten idézik elő.

Legjelentősebb krízist teremtő ok napjainkban a dekonjunktúrákban eshetőlegesen fellépő *dekonjunktúrális* krízis. A tudomány *ezt*, hol *talajdonképeni* krízisnek, hol pedig túltermelési krízisnek nevezi. En sokkal találóbbnak tartom a dekonjunktúrális krízis elnevezést. Egy háború, egy földrengés is tulajdonképeni gazdasági krízis. A túltermelési krízis elnevezés pedig azért nem találó, mert a túltermelés minden konjunktúra hullám nélkül is, különösen pedig a mai konjunktúrák jellegzetessége nélkül is felléphet (pl. a vásárló erőnek egy bizonyos fogyasztó országban való tönkremenetele által).

A dekonjunktúrális krízisektől egészen függetlenül krízist idézhet elő a gazdasági élet különösen a technika gyors fejlődése is. A technika fejlődése, mint kedvező feltétel jelentkezik és ez konjunktúrát idéz elő. Azonban a technika fejlődésének a gazdasági élet vérkeringésébe való gyors beömlése, ugyanakkor midőn egyik oldalon konjunktúrát teremt, a másik oldalon krízist idézhet elő. (Angliában a szövőgép beköszöntése. Manapság a mezőgazdasági krízis.)

Ezek a krízisek a konjunktúrákkal függnek szoros-
 san össze, a konjunktúrákkal *egy időben* jelentkeznek,
 azoknak erősségi fokától függnek. Ugyanazon erők
 nagyobbítják megjelenési nagyságukat, melyek a kon-
 junktúrákat okozzák. Parallel futnak a konjunktúrákkal,
 a kedvező feltételek kihasználásának gyorsaságával.
 Végső okuk épúgy, mint a konjunktúráké a magán-
 tulajdoni rendszerünkben van. Ugyanis ez a krízis a
 régi termelési technikával dolgozók krízise. És csupán
 akkor áll elő, ha ezek a régi termelők nem tudnak az
 új, olcsóbb, racionálisabb termelési technika birtokába
 jutni. Ennek folytán a gazdasági válságok ezen fajának
 keletkezése egyrészt a konjunktúrák hullámaintól vagyis
 az új termelési feltételek elterjedésének gyorsaságától
 (ebben van a hasonlatosságuk a dekonjunkturális krízi-
 sekkel, melyektől azonban abban különböznek – mint
 már fentebb is rámutattunk – hogy míg a dekonjunk-
 turális krízisek a konjunktúrák *után*, ezek azonban a
 konjunktúrákkal egyidejűleg jelennek meg), másrészt
 pedig a régi termelők tőkeerejétől függ, vajjon ezen
 tőkeerő képessé teszi-e őket az új termelési technika
 birtokbavételét avagy sem?

6. §. A dekonjunkturális krízisek.

A dekonjunkturális kríziseknek van a mai gazda-
 sági életünkben a legnagyobb jelentőségük. Éspedig,
 nem csak a gyakoriságuk miatt, hanem fellépésük erős-
 sége következtében is. A gyakorlati és elméleti közgaz-
 dászokat annál is inkább foglalkoztatja a kríziseknek ez
 a faja, minthogy ennek oka a gazdasági életünk beren-
 dezkedésének a következménye és annak a hibája, tehát
 egy emberi értelemmel és szellemmel megalkotott orga-
 nizációnak a hibája. Kézenfekvő az a feltevés, hogyha
 a dekonjunkturális krízisek egy emberi organizációnak
 tökéletlen voltából származnak, akkor az ember képes
 arra is, hamar ezen organizációt megteremteni képes
 volt, hogy ezen hibákat is kiküszöbölje. Azonban ezzel

szemben a tény az, hogy a tudomány úgyszólván csupán a diagnosztikánál tart. Ez a diagnózis azonban a konjunktúra kutatások révén már is nagyon értékes eredményeket tud felmutatni.

A legértékesebb eredménye ezen kutatásnak az a megállapítás, hogy a dekonjunkturális krízisek korántsem szükségképeni következményei a konjunktúrák feszítéseinek és minthogy a gazdasági élet fejlődése is a konjunktúrákban, azoknak feszítéseiben nyer kifejezést, a gazdasági élet fejlődésének sem.

Ezen megállapítást alátámasztja és igazolja az elméleti meggondolás is. Előbbi fejezeteinkben rámutattunk arra, hogy a relatív túltermelést krónikussá a konjunktúra tendenciák azon utórezgései teszik, amelyek az által állnak elő, hogy a termelés nem tud idejében ráeszmélni a kedvező feltételek kihasználtságára. A gazdasági élet termelő testének kiterjeszkedése akkor is folyik, midőn már a kedvező feltételek megszűntek.

Ez a folyamat, a konjunktúráknak ez az utórezgése azonban teljesen eshetőleges.

Lehetséges, hogy egyes nagy konjunktúrák után ez az utólagos folyamat, minthogy a gazdasági élet hamarosan ráeszmél a változott viszonyokra, kicsiny. A konjunktúráknak nincsen utórezgése a termelés kapacitás emelésének területén. Mint volt ez pl. 1900-ban a nagy 5 éves hossz után. Máskor pedig egészen kis konjunktúra hullámoknak nagy utórezgései lehetnek és előidéz¹ hétnek egy dekonjunkturális túltermelési krízist. Minden esetre ez a veszély sokkalta nagyobb, ha a kedvező feltételek egyidejűleg több termelési ágban jelentkeznek, így pl. ha a termelési technika fejlődése több iparágat érint egyszerre; és ha ezekben a termelési ágakban a sajátos utórezgések nagy mértékben meg vannak, hiába fejlődtek ezek az iparágak arányosan,¹ a dekonjunkturális krízis nem maradhat el.

A dekonjunkturális krízisek nem szükségképeni megjelenési megállapításnak igen nagy jelentősége van.

¹ Szemben: Spiethof Arthurral és Tugan-Baranowszkyval

Ugyanis az egyúttal a Marx-féle összeomlási elméletet is megcáfolja.

Marx a magántulajdoni kapitalista fejlődés szükségképeni következményének tartja a folyton erősebben fellépő gazdasági válságokat, melyek szerinte végre szükségképen olyan nagymérvűek lesznek, hogy minden orvoslás a magántulajdoni rendszerben lehetlenné válik.

A Marx-féle történeti filozófia épületének ez a természettörvényi szükségesség a legfontosabb alapköve. Azon alapkövek egyike, melyen nyugszik az egész épület és ha csupán ezt az alapkövet mozdítjuk el helyéről, az egész épületnek „természettörvényi szükségességnél fogva” össze kell omolnia. Ugyanis, ha Marx ezen tételét nem szükségképeni fejlődési gráduznak hitte és tanította volna, nem zárta volna ki, hogy abban az esetben, ha a jövőben beköszöntő gazdasági krízisek egyike olyan erős volna, hogy a polgári társadalom mai gazdálkodási rendjét tényleg el tudja söpörni, hogy a romokból ne nőjön ki újból a magántulajdoni rendszer. Az lehetséges, hogy a jövőben esetleg egy gazdasági krízis egyes államokban vagy egyszerre többben is, a magántulajdoni rendszert elsöpri. Azonban ez korántsem fogja igazolni Marxot, mert ez csupán személycseré lenne a lakomások asztalánál és az ideiglenesen törvénybe iktatott köztulajdon helyébe csakhamar a magántulajdon intézménye lépne.

Mentor Bouniátián szintén szükségképeniséget lát a krízisek felbukkanásában. Szerinte a dekonjunktúrák és a dekonjunkturális krízisek relatív túltermelései a modern kapitalista kor überkapitalizációjának szükségképeni következményei, minthogy a tőkeakkumulációt egynek veszi a tőkeinvestációval, amely egységet a következőképpen bizonyít: „jelentse a tőkeakkumuláció a megspórolt vásárlóerőt, amidőn is az egyik oldalon *tényleg* tőkeképződésként fog megjelenni, *azonban* a másik oldalon ennek *szükségképen* újabb produktív tőkejavak szerzése felel meg. Ugyanis a vásárlóerőből

való takarékoskodás nem egyéb, mint produktív javaknak beszerzése improduktív javak helyett.¹

A szükségképeniség itt sincs meg. Az akkumulálódott tőke a ládafiában avagy egy kamatozó betétben is heverhet. Nem feltétlenül fordítatik termelésre, mint nem *is* fordítanak a tőkések a dekonjunktúrákban és általában akkor, midőn maguk előtt kedvezőtlen feltételeket látnak.

Előbbi fejtegetéseinkkel egyáltalában nem kerülünk ellentétbe, ha a dekonjunkturális krízisek relatív túltermelését úgy fogjuk fel, mint a vásárlóerőnek és a fogyasztási kapacitásnak nagyfokú kettészakadását. Az egyesek nem tudják megvásárolni az árut, holott akarnák. Megvan az akaratuk, de hiányzik az anyagi hatalmuk ahhoz.

A fogyasztó és a vásárló erőnek kettészakadása a társadalom-termelési eredmény helytelen felhasználásának a következménye. E tekintetben egy *összetett* aránnyal van dolgunk. Ugyanis a társadalom termelési eredményéből megfelelően kell a jövőre tőkét akkumulálni (minthogy csupán ezzel tudjuk biztosítani az emberiség jövőjét), megfelelően kell az improduktív javak fogyasztó piacát táplálni és megfelelő arányban kell a produktív javak fogyasztására felhasználni. Ha ezen* három mennyiség között nincs meg a helyes arány, úgy a jelen vagy a jövő gazdasági életében fennakadások születnek.

Már most a dekonjunkturális krízisek relatív túltermelése olyképp áll elő, hogy a gazdasági élet kelleténél többet fordít a termelésre avagy más szavakkal: kelleténél többet fordít a produktív, mint az improduktív javak fogyasztására és ezzel kétszeresen mélyíti a fogyasztási és a termelési erőnek a kettészakadását, minthogy nem csupán a termelést duzzasztja ezzel nagyobbra, hanem egyúttal tőkét is von el az improduktív javak fogyasztási piacától.

¹ Mentor Bounitian: Wirtschaftskrisen und Überkapitalisation című munkájában Die Analyse des Wirtschaftszyklus und seiner Gründe fejezetében 133 oldal. München 1908.

Így tehát a dekonjunkturális krízisek, mint a fogyasztási erőnek és a termelési kapacitásnak nagyfokú kettészakadásai a vállalkozók és a tőkések gazdasági számításától, spekulációjától függ.

Ezzel szemben Karl Marx a gazdasági életünk ezen jelenségét a proletár elszegényesedési tételével, a munkásság alacsony „éhbérével”, a munkásság kizsákmányolásával magyarázza. Marx abban téved, hogy csupán a munkásságot tekinti az improduktív javak fogyasztó közönségének, holott a tény ezzel szemben az, hogy a vállalkozók és a tőkések, általában a magasabb gazdasági osztályok az improduktív javak fogyasztásában is sokkalta nagyobb szerepet játszanak nagyobb tőkeerejük, illetve nagyobb jövedelmük révén, mint az előbbieik.

7. §. A dekonjunkturális túltermelés és a dekonjunkturális krízisek megszűnése.

Érdekes problémája a konjunktúra tannak, bár az elmélet mindezideig élesen nem mutatott rá, vajon miként szűnnek meg a dekonjunktúrák és a dekonjunkturális krízisek túltermelései.

Ezen túltermelés megszűnésének, lefutásának folyamatát és okát a következőkben látom:

1. a határvállalatok tönkremenetele. A gyengébbek tönkremennek és az így megtisztult gazdasági levegőben az erősebb vállalatok termelési energiájukat nagyobb mértékben használhatják ki. Ez a tényező a dekonjunkturális túltermeléseknél lényeges szerepet nem játszik, ellenben annál inkább a dekonjunkturális kríziseknél;

2. az árak lemorzsolódása. Ennek révén a fogyasztó közönség vásárlóereje növekszik, ez emeli a fogyasztást, a megnagyobbodott fogyasztás pedig a termelési kapacitás nagyobbfokú igénybevételét eredményezi;¹

¹ A mai gazdasági életünkben a kartelek és a más piaci hatalmasságok ezzel kapcsolatban a relatív túltermelés lefutásának folyamatát késleltetik, mert az árakat mesterségesen magasán tartják. Mai krízisünk hosszú időtartama nem kis mértékben ennek a következménye.

3. a termelés olcsóbbá tétele. Ez által a vállalkozók vásárló ereje nő. Eredményre azonban csak akkor vezet, ha nem jelenti egyúttal a munkaalkalmak csökkenését is és így a vásárlóerőnek ezen az oldalon való megcsappanását;

4. az idő futása. Ugyanis a relatív túltermelést olyképp is felfoghatjuk, hogy az nem egyéb mint egy korát megelőzött termelési kapacitás. A világ fogyasztása és szükségletei állandóan nőnek. Amely mennyiség ma még nem talál hatályos keresletet – feltéve ha nem elavult javakról van szó – egy bizonyos idő múlva a fogyasztás megnagyobbodása következtében találni fog; sőt egy későbbi időben a mai termelési energia kevésnek is fog bizonyulni.

Az idő futása különösen a dekonjunkturális túltermeléséknél játszik lényeges szerepet.

Ami már most az egyes túltermelést megszüntető okok egymásközi viszonyát illeti, a következő tételeket állíthatjuk fel:

1. határvállalatok bukása annál kisebb fokú,
2. a túltermelés lefutása annál rövidebb,
3. és a túltermelés erősségi foka annál enyhébb lesz:

a) ha minnél több az egyazon előnyös teltételekkel dolgozó vállalatok és ha az árak lemorzsolódása oly fokú, hogy a rentábilis termelés még lehetséges;

b) ha minél nagyobb a termelés olcsóbbá tétele és ha minél kisebb a termelés ezen olcsóbbá tételével megszüntetett munkaalkalmak;

e) ha minél közelebb van az az idő, mely a túl-dimenzionált termelésnek, mint már nagyobb fogyasztó terület megfelel.

8. §. A konjunktúra mozgások hatásai a társadalmi jövedelemre.

A) a vállalkozók és a tőkések, valamint a konjunkturális hullámok jelentősége.

A konjunktúrákat a társadalmi jövedelem rohamos emelkedése jellemzi. Éspedig nem csupán a vállalkozók

és a tőkések jövedelme emelkedik, hanem a munkás-ságé és általában azon szabad pályán mozgó tömegeké is, melyeknek szellemi és testi képességeik képezik egyedül megélhetésük alapját.

A társadalmi jövedelem rohamos emelkedése legelőször a vállalkozók csoportjában fog jelentkezni. Ennek oka: részint a vállalkozói nyereség százalékszerinti megnagyobbodása, részint az összjövedelem emelkedése, részint pedig a vállalkozók csoportjának gyors személyi kibővülése. A vállalkozói nyereség százaíekszerű emelkedését pedig részint az új kedvezőbb produktum előállítási feltételek, részint pedig a kedvezőbb értékesítési körülmények, melyek az árak emelkedésében nyernek kifejezést, idézik elő.

Az összjövedelem megnagyobbodásának oka a termelés kapacitás kibővítésének ténye és lehetősége.

Hasonlóképpen emelkedik a tőkések jövedelme is a konjunktúrák feszítése idején. Ugyanis emelkedik a kamatláb, több tőkét helyez ki a tőkés és kisebbedik a kihelyezett tőkének bizonytalansága, miáltal kevesebb tőkeveszteség éri.

Így tehát mind a vállalkozók, mind pedig a tőkések jövedelme a konjunktúrák idején növekszik és ezzel párhuzamosan fut a tőke akkumuláció megnagyobbodása is. És minthogy a modern termelésnek első feltétele és megvalósítója a tőkék egymásra való halmozódása, a konjunktúrákat a kapitalizmus *intenzív* fejlődési korszakainak kell tekintenünk.

Ezzel szemben a dekonjunktúrák nem csupán a gazdasági életnek, hanem magának a kapitalizmus fejlődésének is fennakadásai, extenzív és általában dekapitalizációs, helyesebben deakkumulációs korszakai.

Éspedig u dekonjunktúrák azért fennakadásai a gazdasági életnek és a kapitalizmus fejlődésének, mert a társadalmi jövedelem csökken. A társadalmi jövedelem csökkenése legelőször a vállalkozói nyereség csökkenésben jelentkezik, mely a dekonjunktúrák ideje alatt később is állandóan fokozottan tart. Ennek az utóbbi folyamatnak két fokát különböztethetjük meg. Az első

grádus a produktumok kisebb kelendősége miatt következik be, amely kisebb kelendőség okozza egyrészt, hogy a vállalkozók *nem* tudják elhelyezni a már raktáron lévő, piacra termelt kész áruikat, másrészt nem tudják az üzemeiket abban a mértékben kihasználni, mint azt az üzemeik berendezése lehetővé tenné és mint azt a konjunktúrák idején ki is használták.

A második grádus pedig az árak lassú lemorzsolódása.

A dekonjunktúrák tőkepusztításái, a deakkumulációt szintén a fenti okok, azonban már egy akutt állapotban idézik elő. Éspedig legelőször a piacra termelt, a raktáron lévő kész áruk nagy mennyisége fogja tőkepusztító hatását éreztetni.

Azonban az üzemek nem teljes mértékben való kihasználásának lehetetlensége is számottevő tényező, minthogy az üzemek állandó kis napi veszteséggel való foglalkoztatását eredményezi, mely egy hosszabb ideig tartó dekonjunktúrákban nyer lényeges szerepet. Eg}r nagy termelésre berendezett vállalat nem tudja veszteség nélkül üzemét kis keretek közt folytatni, viszont üzemének teljes beszüntetése még nagyobb veszteséggel járna. Gondoljunk csupán egy vasúti társaságra vagy egy nagy óceánjáróra, melyek az üzemköltségeiket úgyszólván semmivel sem tudják redukálni. Hasonlóképen áll ez a nagy tőkével berendezett nehéz iparokra és még inkább a bányáiparra. A bányában, ha feltártak egy új termelési területet, egy aknát, azt állandóan gondozni, hogy bányász kifejezéssel éljek „fenntartani” kell, különben a feltárással befektetett tőke és munkamennyiség teljesen elveszik. Egyébként a hosszas, gyakran egyes vállalkozó, illetve kereskedő házak több évtizedes munkájával megszerzett goodwill is arra bírja a vállalkozókat, hogy üzemeiket ne szüntessék be, hanem inkább még veszteséggel is dolgozzanak a jobb jövő reményében.

És végül mindezeketől *függetlenül, legtöbbször azonban* ezekkel karöltve a *hitel* a legnagyobb tőkepusztító a dekonjunktúrákban.

A tőkés, ha maga előtt még rosszabb viszonyokat lát, menteni akarja tőkéjét, illetőleg azt, ami még menthető, tehát azokat a hiteleit fel fogja mondani, mely vállalatok nehézségekkel küzdenek. A vállalkozók ellenben a gazdasági életnek ebben az idejében nemcsak, hogy nem tudják visszafizetni a korábban felvett termelési költségeiket, hanem még újabb hitelekre is volna szükségük, hogy egyrészt a dekonjunkturális veszteségeiket fedezni tudják, másrészt, hogy ki tudják várni azt az időt, mikor árukészletüket nem lesznek kénytelenek a kalkulált áraikon alul veszteséggel értékesíteni.

A vállalkozók helyzetét még jobban megnehezíti az a körülmény is, hogy követeléseik is bizonytalanná válnak, itt is súlyos veszteségek érhetik.

A modern kapitalizmus pedig a hitelgazdálkodás kora. A mai gazdasági életünk kigobozhatatlanul át és át van szöve a hitellel, a hitelnek legkülönbözőbb formáival. Ennek folytán a hitel a gazdasági életünk hullámmozgásának nemcsak a hullámhegyeit növeli, mint amely hatására már a konjunktúrákról szóló fejezetünkben rámutattunk, hanem mélyíti a völgyeit is. És főleg tőkepusztító hatásánál fogva a dekonjunktúrák és a krízisek egyik legjelentősebb tényezője.

Azonban a dekonjunktúrákban a hitelgazdaság nem csupán a vállalkozók tőke erejét támadja meg, hanem a tőkéséket is, a követeléseik behajthatatlansága és az értékpapírjaik árfolyamának vesztesége révén.

Ezenkívül a tőkésék jövedelme a dekonjunktúrákban:

- a) a kamatláb csökkenés miatt;
- b) értékpapírjaik kisebb hozadékképessége következtében;
- c) a tőkék elnemhelyezése révén, mert még mindig jobb, ha még egészen paragon is hevernek tőkék, minthogy tőke veszteségek érik, kisebbedik.

Fenti soraimmal igazolni szándékoztam, hogy a konjunktúrákban, szemben a dekonjunktúrákkal a társa-

dalmi jövedelem és a tőke akkumuláció nagyobb és emelkedő. Utaltam arra is, hogy ennek következtében a konjunktúrákat a kapitalizmus intenzív fejlődési szakainak kell tekintenünk. Ezzel szemben Werner Sombart úgy találja, hogy ép a dekonjunktúrák a kapitalizmus intenzív fejlődési szakai. Ezen tételét arra alapozza, hogy a dekonjunktúrákban és a krízisekben a vállalkozók kénytelenek üzemeiket rentábilisabban berendezni, illetve átalakítani, mert különben a rosszabb gazdasági viszonyokkal nem tudnak megküzdeni. Werner Sombart azonban elfelejti, hogy a kapitalista fejlődés, minthogy a tőke a gazdasági élet szervező ereje, elsősorban a tőkék akkumulációján múlik és ha ez minnél nagyobb, annál inkább van biztosítva a fejlődés menete. És hasonlóképp elfelejtkezik arról is, hogy ezen törekvések: minél gazdaságosabban berendezni az üzemet, nem csupán a dekonjunktúrákat jellemzik, hanem a konjunktúrákat is és nem egyszer magának a konjunktúráknak előidéző okai is.

Fenti érvelésünk számos más közgazdásznak is hasonló véleményét és így többek közt Spiethof Arthur-nak is megdönti azon felfogását, hogy a dekonjunktúrák a patópáloskodásnak ellenségei, hogy egészen új, mozgékony embertípust termel ki és hogy a dekonjunktúrák kényszerítő ereje következtében új találmányok egész serege születik meg. Ez a felfogás egészen eredeti és különös eredetisége abban rejlik, hogy okozati összefüggésbe hozza pl. Edison vagy más feltalálók munkásságát a gazdasági élet hullámmozgásával.

Ugyancsak egészen sajátságos Arthur Spiethofnak azon megállapítása, hogy a dekonjunktúrák, illetve a gazdasági élet hullámmozgásai, azért is előnyösek, mert az egyesek osztálybeli helyzetét megzavarják. A nincstelenek milliomosakká, a milliomosok pedig márólholnapra koldusszegényekké válhatnak. A nincstelenek a milliomosok osztályába mind az egyenletes gazdasági életben, mind pedig a gazdasági élet hullámmozgásában is, csupán ugyanazon erők révén juthatnak: vagy vélet-

len szerencse, vagy valamely kiváló képesség. Arra pedig egyáltalában nincsen szükség, hogy a milliomosok máról-holnapra elszegényedjenek és pedig sem emberi, sem szociális, sem gazdasági élet szempontjából szükség erre nincs.

Hasonlókép tévedésnek tartom Werner Sombart azt a felfogását is, mely a dekonjunktúrák és a krízisek előnyére írja, hogy a munkabérek és az árak ezeknek következtében morzsolódnak le, illetőleg maradnak alacsony nívón. Ez dekonjunktúra és krízis nélkül is megtörténhetne. Ugyanis ha állandó és egyöntetű kereslettel állunk szemben, akkor is a szabadverseny lemorzsolja az árakat. Az ipari tartaléksereg pedig, – mely a konjunktúrák feszítése idején is meg van és mely, ha a gazdasági élet hullámmozgását mesterséges eszközzel meg is tudnánk szüntetni, annak egyenletességét tudnánk is biztosítani, nemcsak, hogy nem szűnne meg, hanem megnagyobbodna¹ – továbbra is alacsonyan tartaná a munkabéreket.

B) *A munkásság.*

A munkásságnak is, mint összességnek a jövedelme a konjunktúrák hullámmozgásaival a legszorosabb összefüggésben van. A konjunktúrák feszítése idején több lesz a munkaalkalom, több munkás fog munkához jutni és ezáltal az egész munkásság jövedelme emelkedni fog. Ezzel szemben a dekonjunktúrákban a munkaalkalmak kevesebbednek és így csökken a munkásságnak is a jövedelme.²

Azonban a konjunkturális hullámmozgásokkal nem csupán a munkásságnak, mint összességnek a jövedelme mutat összefüggést, hanem az egyes, állandóan foglalkoztatott, tehát mind a konjunktúrákban, mind pedig a dekonjunktúrákban foglalkoztatott munkás jövedelme is. A konjunktúrák feszítése idején az egyes alkalma-

¹ Lásd bővebben alább II részben 14-ik §-ban.

² Lásd előbb a 3. §-ban.

zott munkás jövedelme is fog emelkedni, a dekonjunktúrákban ellenben csökkenni fog.¹

Az egyes munkás jövedelememelkedésének a konjunktúrákban két oka lehet. Éspedig emelkedhetik a jövedelme;

egyrészt azért, mert több időt tölthet munkában, több munkaórát teljesíthet, többet dolgozhat;

másrészt pedig azért, mert nagyobb órabért kap.

Az előbbi a konjunktúrákkal a legszorosabb összefüggést mutatja. Természetes magyarázata a konjunktúrákban a munkaalkalmak növekedése, a dekonjunktúrákban ellenben a munkalehetőségek csökkenése, melynek következtében az egyes munkás nem egyszer

¹ Paul Mombert a már idézett munkájának 82. lapján közli az alábbi statisztikát, melyet állítsunk ezúttal is párhuzamba Arthur Spiehoi konjunktúra barométerével:

*A dortmndi bányavidék munkásainak évi jövedelme
1896-tól 1913-ig.*

Év	Tulajdonképeni bányamunkás	Egyéb bányában áll. az építkezéseknél áll. munkás	Konjunktúra tendenciák
1896	1203	862	Konjunktúrák feszítése
1897	1328	926	" "
1898	1387	964	" "
1899	1491	1027	" "
1900	1582	1086	Tökehiány
1901	1447	1021	Konjunktúrák esése
1902	1316	955	Konjunktúrák előszele
1903	1411	1017	Konjunktúrák feszítése
1904	1415	1006	" "
1905	1370	987	" "
1906	1361	1156	" "
1907	1871	1289	Tökehiány
1908	1769	1255	Konjunktúrák esése
1909	1566	1162	Konjunktúrák lépéseje
1910	1589	1195	Konjunktúrák feszítése
1911	1666	1247	" "
1912	1918	1385	" "
1913	2088	1480	" "

Fenti összeállítás mutatja, hogy az egyes munkás jövedelme a konjunktúrákban emelkedik, a dekonjunktúrákban ellenben csökken.

redukált üzemben csupán redukált időmennyiséget tölthet munkában.

Így Berlinben a gépiparban alkalmazott munkások munkaideje 1897-től 1903-ig a következőképp alakult:

1890—1903-as év átlaga egyenlő 100-al.		
1897	102 ¹	Konjunkturák feszítése
1898	104	" "
1899	97·6	" "
1900	95·6	Tőkehiány
1901	91·3	Konjunkturák esése
1902	83·7	Konjunkturák előszele
1903	91·3	Konjunkturák feszítése.

Nem mutatnak ilyen szoros összefüggést a konjunkturális hullámokkal az órabérek. Ezek időszakonkénti alakulása a konjunkturális mozgásoktól meglehetősen független. Magyarázata ennek a jelenségnek abban rejlik, hogy egyrészt az ipari tartaléksereg a gazdasági életünkben sohasem tűnik el, tehát a munkakínálat mindig nagyobb, mint a munkakereslet, másrészt pedig abban, hogy a munkabér nagysága a megszervezett munkásság és vállalkozók között politikai, hatalmi kérdés.

Ennek folytán nem egyszer előfordul, hogy ép a dekonjunkturákban emelkedik a munkabér. Így például Németországban 1913-as dekonjunktúra évben nemcsak névleges, hanem a tényleges munkabérek is emelkedtek.

a) Ruhr bányavidéken a névleges munkabér: 1912-ben 116, 1913-ban 125.^{2,8}

b) Egész Németországban a tényleges munkabér: 1912-ben 94, 1913-ban 1113^a

Máskor azonban szoros összefüggést mutatnak a konjunkturális hullámok az órabér alakulásával.

Így pl. Berlinben a gépiparban alkalmazott munkások átlag órabére 1897-től 1903-ig az alábbi változásokkat mutatja:

¹ Arbeitslohn und Arbeitszeit in Europa und Amerika 1870-1908 von Kuczynski. I. kötet. 318 oldal.

² 1901-1910 évek átlaga egyenlő 100-al.

³ Die Welt in Zahlen von W. L. Woytinsky II. kötet 178 és 179 lap.

1890—1899, év átlaga egyenlő 100-al,		
1897	98·5 ¹	Konjunkturák feszítése
1898	102·6	" "
1899	106·6	" "
1900	111·1	Tőkehiány
1901	109·6	Konjunkturák esése
1902	111	Konjunkturák előszele
1903	113·3	Konjunkturák feszítése.

Hasonlóképp szoros összefüggést látunk Angliában a múlt század derekán a szövőgép, illetve az 1847-iki krízissel kapcsolatban: Szövőiparban alkalmazott különböző munkások bére.

1845-ben	13 sh 8 d	12 sh — d	9 sh 9 d ²
1847-ben	7 „ 9 „	6 „ 10 „	4 „ 10 „
1849-ben	12 „ „	12 „ 5 „	9 „ 5 „

¹ Arbeitslohn und Arbeitszeit in Europa und Amerika 1870-1909 von R. Kuczynsky I. rész 318 oldal.

² Tugan Baranowszky.

II. RÉSZ.

A munkanélküliségből kivezető utak.

9. §. Általában.

A következő fejezetekben a munkanélküliség elleni küzdelemnek fontosabb *általános*, minden időre vonatkozó elveit kívánom lefektetni. Az alább felhozott eszközökön és módokon kívül még számtalan más olyan alkalmas eszköz van, mely egyes esetekben a fellépett munkanélküliség enyhítésére esetleg megszüntetésére is megfelelők lehetnek.

Ilyen speciális, egyes esetekre vonatkozó alkalmas eszköz lehet: a vállalkozói nyereség csökkentésének megkísérlése a kartelirozott termelési ágakban¹; a munkabér csökkentése,

(A munkabér csökkentését Németországban a mai krízissel kapcsolatban erősen vitatják. A csökkentés mellett állást foglalók hivatkoznak arra, hogy a német munkás mai bére nagyobb a háború előtti bérénel és hogy a munkásságnak is áldozatot kell hozni. Különben is – véleményük szerint – a munkás tényleges munkabére nem fog csökkenni, minthogy az olcsóbb munkabér magával fogja hozni az árak lemorzsolódását. Viszont ezzel szemben – a hivatalos állásfoglalás is – arra hivatkozik, hogy ezzel a munkásság vásárló ereje még jobban csökkenne, mert tényleges munkabére csak *esetleg* és akkor is csak jóval később emelkedne a régi nivóig. Az utóbbiak hivatkoznak továbbá arra, hogy a munkások a munkásbiztosítással úgyis meghozzák a maguk áldozatát és különben is a nagy munkanélküliség révén a munkásosztály szenved a legtöbbet.)

a munkabér emelése, hogy a tömegek vásárló ereje növekedjen,

(Amilyen helyes lehet ez a konjunktúrákban, ép oly helytelen a dekonjunktúrák és krízisek idején, mert a nagyobb munkabér

¹ Egyesek ugyan általában a vállalkozó nyereség csökkentését kívánják és így gondolják elérni a krízisek gyorsabb lefutását hozó olcsóbbodást. Utóbbiak elfelejtik, hogy a dekonjunkturális időben és a krízisek idején a vállalatok tömegei éppen, hogy csak rentábilisan tudják üzemeiket vezetni.

révén még több határvállalat menne tönkre. Ezenkívül a nagyobb munkabér fokozott drágaságot hozna, minthogy minden termelési fázisban ugyanannyival megrágítaná a termelést, ami végeredményben a kész termékeket fogyasztó munkáshoz többszörösen megrágulva jutna és bár a bére nagyobb lenne, csupán a névleges bére emelkedne.)

a munkaidő korlátozása,

(Ez kétféleképp hajtható keresztül: vagy olyképp, hogy a munkás ugyanannyit kap, mint korábban, mikor is ez nem más mint burkolt, a munkaidő korlátozásába bujtatott béremelés. Avagy pedig a teljesített munkaidejének arányában kevesebbet kap az egyes munkás. Ezt a problémát a következő fejezetekben fogom bővebben kifejteni.)

és még végül tőkeszegény országokban az erősebb tőkeképződés elősegítése, illetve idegen tőkék szerzése.

Alábbiakban csak általánosan kívánok a munkanélküliség megoldásaival foglalkozni olyan értelemben is, hogy csupán az egész munkásság helyzetét veszem figyelembe, ellenben a kérdést nem taglalom szét. Tehát pl. nem fogok kitérni a tanult munkások speciális munkanélküliségére, holott ezek sokkalta inkább érzik a munkanélküliség súlyát egyes esetekben, minthogy a tanulatlan munkásnak meg van az a lehetősége, hogy más termelési ágban elhelyezkedjék, ellenben a tanult munkás számára egy másik iparágban való elhelyezkedés legtöbb esetben magasabb képzettségénél, tehetségének kiművelésébe fektetett tőkénél fogva egy quasi személyi tőkevesztéséget is jelent.

Megoldások tanát, a munkanélküliség alkalmazott részét két főrésze bontottam éspedig az első részben foglalkozni fogok azon eszközökkel, melyek a munkanélküliséget, mint munkaalkalom hiányt és pedig vagy a priori, vagy a posteriori, illetve közvetve vagy közvetlenül orvosolni hivatottak. Itt is elsősorban a munkabér nagyságának, a munkaidő megrövidítésének és az ú. n. szükségmunkák kérdését kívánom tárgyalni, mint olyanokat, melyek az összes későbbi éspedig a szaporulati, gazdasági élet fejlődése által okozott, dekonjunkturális és a krízisek által teremtett munkanélküliség orvoslását tárgyaló fejezetek valamennyiét is érintik.

10. §. A munkabér nagyságának a kérdése.

A munkabér nagyságának a kérdése már a forradalmi szocialisták tanainak egyik leglényegesebb pontja. Marx a munkás kizsákmányolásáról beszél és a munkabér kicsinységét állítja a magántulajdoni kapitalista gazdasági életünkben minden baj okozójául.

Ez a marxi alapgondolat, bár egészen más tendenciával, napjainkban a fordizmusban látott napvilágot: a munkásnak minnél nagyobb munkabért adni, mert ez biztosítja a társadalom vásárló erejét.

De vajon mire vezet a minnél nagyobb munkabér?

A termelés megdrágítására, minthogy a munkabér termelési költség.

Werner Sombart számítása szerint Németországban a bérmunkásság az össznépességnek $\frac{1}{3}$ -dát teszi ki.¹ Eszerint tehát az egyharmad népességnek az előny ösebb helyzetével szemben áll a $\frac{2}{3}$ -ad népesség érdeke és különösen szemben áll a munkásságon kívül álló circa $\frac{1}{3}$ -ad többi proletár, nincstelen, vagyontalan népességnek az érdeke.

A magas munkabér azonban magára a munkásságra nézve sem oly fenéig tejfel. Ugyanis a munkás a másik oldalon, mint fogyasztó szerepel és ha a termelési költség a munkabér nagyságánál fogva megdrágult, úgy a munkás is drágábban jut hozzá a számára szükséges javakhoz.

A magas munkabér ezenkívül a termelés gyors elgépesítéséhez vezet és pedig olyan elgépesedéséhez, mely minthogy nem új produktumokat termel, első részünkben bővebben kifejtett oknál fogva munkaalkalmakat szüntet meg.²

Az is tapasztalati tény, hogy a munkásság élet standardja az elmúlt száz év alatt nagy mértékben emelkedett, mely nagy részben a javak árának olcsóbodásával függ össze.

¹ Werner Sombart: A szocializmus és a szociális mozgalom, fordította: Vezsenyi Béla.

² Így Németországban nem kis részben volt oka a magas munkabér a háború utáni racionalizációs tömegfolyamatnak.

Nem áll helyt a munkabér magassága mellett harcolóknak az az érve sem, hogy a kis munkabér mellett a társadalom vásárló erejének csökkenése révén a társadalom fogyasztó képessége kisebbedik. Ugyanis az alacsony munkabér először a vállalkozók jövedelmében jelent átmeneti többletet és amilyen mértékben csökkent a munkásság vásárló ereje a kisebb munkabér következtében, ép olyan mértékben fog emelkedni a vállalkozóké. Később pedig, ez az arány a társadalom egészének a javára fog szolgálni, amelyben már a munkásság is mint fogyasztó előnyösödik.

Így tehát közgazdaságilag feltétlenül az alacsony munkabérek az indokoltak.

Egészen más kérdés a munkabér nagyságának a problémája a munkásság szociális helyzetének a szempontjából, de az előbbi megállapításunknak birtokában a helyes utat az alábbiakban látom:

1. a köznek kell pótolnia a különböző, itt fel nem sorolható eszközökkel (olcsó, higiénikus lakás, olcsó közlekedés, fogyasztási szövetkezetek, munkás egészségügy jó megszervezése, különböző sport és más társasági egyesületek, népkönyvtárak stb.) a munkást az alacsony béréért.

2. A munkásnak a vállalkozók konjunkturális nyereségéből részt kell biztosítani és pedig azon célból, hogy pótolva legyen a munkás azon hátrányáért, hogy az alacsony munkabérek mellett a konjunktúrákban sem képes az előrelátható dekonjunktúrákra, krízisekre, dekonjunkturális krízisekre megfelelően, illetve nagyrészt egyáltalában nem tartalékolni. Ennek a módja pedig a vállalkozók konjunkturális nyereségéből a munkanélküli segélyalap – amelyre később térünk ki – megfelelő dotálása.

11. §. A munkaidő megrövidítése.

A munkaidő megrövidítése szintén általános eszköznek kívánkozik a munkanélküliség leküzdésére. Ha a régi munkaidő 48 óra volt és azt leszállítjuk 40 munka-

órára, akkor a régi 100 munkás helyett 120 fog munkát találni. A munkaidő megrövidítése ellen általában fel szokták hozni, hogy azért nem végrehajtható, mert sok esetben az üzem kibővítését igényelné, mert több munkahelyet kívánna meg. Ez az ellenvetés gyökerében téves. Korántsem kellene egyszerre több munkást foglalkoztatni, hanem a munkások váltott munka órával lennének foglalkoztatva. Éspedig a legalkalmasabb mód erre a fenti heti 40 órás munkaidő behozatala esetében az 5 napi munkaidő, mikor is az egyes munkás naponként 8 órát dolgozik, tehát úgy mint korábban, azonban nem csupán a vasárnapja lesz szabad, hanem egy hétköznapja is. Ez a módszer azért a legmegfelelőbb, mert

1. a munkás így megszabadul egy hétköznapon is a munkába jövés és menés költségétől, továbbá olcsóbb, ha családjá körében tölti el ezt a szabad napot.

2. A munkásnak így még egy teljesen szabad napja van, melyet arra fordíthat, hogy szükségleteit a maga által előállított javakkal elégítse ki. A munkásnak erre szüksége is volna, mert a munkaidő megrövidítése általában csupán heti munkajövedelmének csökkenésével hajtható végre és így bizonyos mértékben módjában állna az így csökkentett jövedelmét házi készítményeivel pótolni.

Ennek lehetővé tétele végett szükséges, hogy a munkásságot kerti lakásokkal lássa el a köz, hol részint a munkás veteményes kert művelésével ebbeli szükségleteit kielégítheti, részint pedig különböző apró jószágokat, sertést stb. nevelhet.

A munkásoknak a kerti lakás biztosítása azért is előnyös, mert ha munkanélkülivé válik, a munkanélküliség szociális nyomorát nem érzi annyira, mert módjában áll, hogy a legfontosabb élelmi szükségleteinek egy részéről saját maga gondoskodjon.

A munkásságot az ily ökonomikus házi gazdálkodásra nevelni kell éspedig vagy az iskola kötelezettség felelmesével (különösen a nőknél aktuális) vagy pedig a tanonc ideje alatti oktatással, mely mindkét módnak legfontosabb követelménye, hogy ne elméleti, hanem gyakorlati legyen.

A munkaidő megrövidítése általában azért történhetik csupán a munkajövedelem csökkentésével:

1. mert, ha a gazdasági élet fejlődésével, nevezetesen a technikai fejlődéssel köszöntött be a munkanélküliség, a régi munka jövedelem megmaradása esetében, minthogy ez nem volna más, mint a munkabérnek burkolt, közvetett megdrágítása, a munkásnak üzemi alkalmaztatása megdrágulna, ami pedig a termelés gyorsabb arányú oly elgépesítéséhez vezetne, mely újabb munkaalkalmakat von el;

2. a dekonjunkturális túltermelés és a dekonjunkturális krízisek idején pedig az egyes munkás régi munkajövedelmének megmaradása részint késleltetné a relatív túltermelés lefutásának időtartamát, minthogy az árak gyorsabb lemorzsolódását akadályozná. Részint, mint nagyobb termelési költség még több határvállalat bukására vezetne. Részint ugyancsak a termelés nagy arányú racionalizálására, indusztrizálására vezetne, mely főképp ezen időkben nem kívánatos.

Egyedül és akkor is csupán a konjunktúrák feszítése idején, az állandó ipari tartaléksereggel szemben, volna indokolt a régi munka jövedelem meghagyása.

Természetesen a munkaidő megrövidítése által végrehajtott egyes munkás jövedelmének csökkentésével csínián kell bánni. Egyes országokban és egyes időszakokban alkalmazásának mikéntje teljesen más. Ha a munkáságnak megszokott élet standardje, illetve ennek viszonylatában a munkajövedelem különben is csekély, jövedelmének ilyenmű csökkentése a dolgozni tudó, munkát kapó munkásságot is az elégedetlenek táborába hajthatja.

12. §. A szükségmunkák.

A szükségmunkák a gyakorlati élet legáltalánosabb, legismertebb és legtöbbször használt eszközei a munkanélküliség leküzdésére. Ezzel kapcsolatban újat nem igen mondhatunk. Legfeljebb csak arra mutathatunk rá, hogy az államnak és egyéb közületeknek tervszerűen kell a közmunkákat végrehajtaniok.

Elsősorban ezek sohase essenek a konjunkturális időszakokba. Éspedig a következő indokoknál fogva:

1. mert ekkor a legdrágább mindenféle beruházás;
2. mert a keresletet ezzel még jobban növelik, amire semmi szükség nincsen;
3. mert a dekonjunktúrákban és a dekonjunkturális krízisek relatív túltermelését csökkenthetik azzal, hogy a közmunkákat erre az időre hagyják;
4. a dekonjunktúrákban megnövekedett ipari tartaléksereg egy részét foglalkoztatni tudják, ami által csökkennek az állam szociális terhei.

Továbbá még érdemes kiemelnünk, hogy az állam és közületek mindig *előzetesen* a dekonjunktúrákban készüljenek fel a későbbi konjunktúrákra. Ebben az időben kell a vasúti hálózatot, az utakat jobban kiépíteni, a később szükséges épületeket felépíteni stb.

És végül, hogy a közületek ezen beruházásokat lehetőleg *hitel* útján hajtsák végre;

minthogy *a)* a dekonjunktúrákban a gazdasági élet ezen célból adókkal meg nem terhelhető;

minthogy *b)* a konjunkturális társadalmi jövedelmet súlyosabban megadóztatni és így quasi az adójövedelmet ezen célra egy későbbi dekonjunkturális időre félretenni szintén nem helyes.

A konjunkturális társadalmi jövedelem erősebb megadóztatása ugyan indokolt, ennek azonban más célt keli szolgálnia.

13. §. A szaporulati munkanélküliség.

Első részünkben a szaporulat és a munkanélküliség összefüggését olykép állapítottuk meg, hogy a szaporulat akkor lép fel munkanélküliséget előidéző ok gyanánt, ha a birtokos csoport igényeinek növekedése nem elegendő a proletár szaporulat által termelt, azonban a proletár tömegek által már el nem fogyasztható termeivények elfogyasztására.

Tehát, ha mi a szaporulati munkanélküliséget akarjuk elkerülni, akkor ezen összhangot kell biztosítanunk. Ennek azonban leküzdhetetlen nehézségei vannak.

Nehézségek főként abban rejlenek, hogy miként állapítsuk meg ezt a kívánatos *jövőbeli* arányt?

A jelenben és a múltban az elhelyezést találó nincstelenek és a birtokosok száma által ez az arány adva van. A múltban sem szabad azonban rövid idő keresztmetszetében ezt tekintenünk, hanem legalább is egy konjunkturális és egy dekonjunkturális idő átlagában. A hosszabb idők átlagaránya is azonban állandóan változik.

Ugyanis a gazdasági élet egyes szakjaiban más és más a proletártömegek által termelt, de általuk már el nem fogyasztható produktumok mennyisége, márpedig ezen mennyiségtől függ a proletár és a birtokos csoport, illetve a magasabb gazdasági osztályok kívánatos és harmonikus aránya.

Ezen produktummennyiség állandó változásának első legfőbb oka a gazdasági élet, különösen a termelési technika fejlődése. A mai technika igénybevételével a munkásság munkaereje termékenyebb, mint volt a gazdasági életfejlődés egy korábbi fázisában és minthogy ebből a termelési pluszból a munkásság vásárlóerejének legkorlátoltabb voltánál fogva csak igen kis hányadot tud elfogyasztani, a fennmaradó tekintélyesebb termelési plusz elfogyasztása a birtokoscsoporthoz vár, vagyis a birtokoscsoporthoz korábbi fogyasztásánál többet kell fogyasztania, mert ellenesetben munkaalkalmak szűnnek meg.

Ezen produktummennyiség állandó változásának másik legfőbb oka: a proletártömegek vásárlóerejének állandó változása.¹

¹ Példában: azelőtt egy munkás előállított 100 cipőt. Ma a termelési technika fejlődése révén elő tud állítani 300 cipőt ugyanazon munkaidő alatt. Kétszáz cipő tehát a termelési plusz, az a plusz, mellyel a munkás munkaerejének termelékenysége nőtt. Ezen termelési pluszt – kizárva minden szaporulati változást – nagyrészt a birtokososztálynak kell elfogyasztania, mert a proletárság munkabérének kicsinyisége miatt arra nem képes. Abban az esetben, ha a birtokos csoport igény növekedése sem tudja elfogyasztani ezen termelési pluszt, munkaalkalmak szűnnek meg, vagyis a proletár és a birtokos csoport egymásközi aránya az előbbieknél terhére megváltozik.

A múlt adottságainak, a múlt arányainak birtokában azonban a jövőre egyáltalában nemcsak, hogy biztos következtetést nem vonhatunk, hanem még megközelítő becslés sem áll módunkban. A becslésünknek 15-25 évre kellene előrelátnia, hogy a szaporulatot megakadályozhassuk, illetve irányíthassuk. De ki tudná előre megmondani a gazdasági élet fejlődését? Ki látta előre 25 évvel Angliában a múlt század első felében a szövőgép megszületését? Vagy ki gondolta volna csak tíz évvel hamarabb a gabonaföldeknek géppel, traktorral való művelésének mai arányú lehetőségét?

Hasonló a helyzet a birtokos csoport várható igény-növekedésének a kérdésénél. Erre ugyanis azért volna szükség, mert ehhez – segítségül véve a jövőbeli kívánatos és harmóniát biztosító arányt – kellene szabnunk a proletár szaporulatot. Ennek megállapításához pedig a várható társadalmi (ugyancsak 15-25 évvel előre) jövedelmet és a várható társadalmi tőke akkumulációt kellene tudnunk. Ugyanis a birtokos csoport igény-növekedésének két tényezője van: 1. a személyi szaporulat, mely nem is annyira a birtokosok leszármazottjai révén nyer jelentőséget, hanem a birtokosok csoportjának új birtokosokkal való kibővülése folytán; 2. pedig pusztán az igények növekedése. Az előbbi a társadalmi tőkeakkumulációval,¹ az utóbbi a társadalmi jövedelem kérdésével függ össze.

A társadalmi jövedelmet és a tőkeakkumulációt azonban épügy nem látjuk előre és nem tudjuk előre becsülni 15-25 évre, mint a technika haladását.

De nehézségek volnának a végrehajtásban is. Itt is csak nagyon bizonytalan eszközök állnának rendelkezésünkre tekintettel a probléma sexuális vonatkozásaira. Ezek az eszközök volnának: a felvilágosítás, nyilvános oktatás mind a jövőbeli társadalmi veszélyre, mind pedig a fogamzás praeventiv elkerülésére, az

¹ Újabb egészen ismeretlen mennyiség: a tőkeakkumuláció a jövőben miként fogja kibővíteni a birtokosok csoportját a mai centralizáció felé haladó és ezen centralizációs koefficiens állandó változása mellett.

alsóbb néposztályok ellátása ilyen praeventiv eszközökkel és végül a magzat elhajlási törvény szakasz megfelelő megreformálása. (3 hónapon túli magzat elhajtást büntetni csupán).

14. §. A gazdasági élet fejlődése, a dekonjunktúra és a krízisek általában.

Előbbi fejezetünkben a szaporulati munkanélküliséggel kapcsolatosan arra az eredményre jutottunk, hogy azzal szemben tehetetlenek vagyunk, azt megakadályoznunk módunkban nincs. Nem kedvezőbb a helyzet 1. a gazdasági élet fejlődése által előidézett: 2. a dekonjunkturális (kizárva azonban a dekonjunkturális túltermeléssel összefüggő munkanélküliséget, melyet a dekonjunkturális krízisekkel együtt később fogunk tárgyalni); továbbá 3. nagyrészt a krízisek (ugyancsak kizárva a dekonjunkturális kríziseket) eredményeképp fellépő munkanélküliségnél is.

Ad. 1. A gazdasági élet fejlődése munkanélküliséget olyképp okozhat, ha fejlődés csupán a munkáspótló rentábilisabb termelési technikát fejleszti, tökéletesebbé, olcsóbbá teszi, ellenben új, közvetlen fogyasztásra szolgáló produktumokat nem hoz, vagyis új szükségleteket – akár teljesen, akár csak minőségileg újakat – nem teremt.

Kétségtelen, hogy módunkban áll, ha nem is a találmányok és az újabb technikai alkotások megszületését, azonban ezeknek alkalmazását, felhasználását befolyásolnunk és irányítanunk. Módunkban áll, hogy betiltsuk egyes munkáspótló találmányok, felfedezések, szabadalmak alkalmazását, illetve további gyors felhasználását, ha úgy látjuk, hogy ezzel egyidejűleg új produktumok nincsenek, hogy új szükségletek megteremtődésével új munkaalkalmak a megszünt munkalehetőségek helyébe nem születtek.

Emellett, különösen a mai krízisünkkel kapcsolatban nagyon sok pártoló vélemény hangzott el.

A gazdasági élet fejlődésébe ily erősen benyúlni azonban nagyon kétélű fegyver. Elsősorban ellene szól a nemzetek közti gazdasági harc. El nem gondolható feltevés hogy minden nemzet egyöntetűen járjon el és járhasson el ennek a kérdésnek illetően való megoldásában. A szigorúbban eljáró országok közgazdasága a rövidebbet húzná, ami végeredményben ex usu hatályon kívül helyezné az ily értelmű megállapodásokat. De ellene szól a lex minimi törvénye, az emberiség energiáinak takarékosága és végül a felfedezések, a technikai újításoknak sokszor a gazdasági életre való előre nem látható hatása is.

Ad. 2. A dekonjunkturális munkanélküliséget a gazdasági élet hullámmozgása kiegyensúlyozatlansága, egyenlőtlen lefutása idézi elő. A gazdasági életet egyenletessé nem tudjuk tenni, de ha még a gazdasági élet korunkbeli hullámmozgását meg is tudnánk szüntetni, a munkanélküliség szempontjából célt nem érnének el, csupán a *foglalkoztatott* munkások *állandó* munkaalalmát tudnánk ezzel biztosítani, ellenben az ipari tartalék sereget növelnők. Ugyanis egyrészt a konjunktúrák idején sem tűnik el az ipari tartaléksereg, az a gazdasági életünknek állandó jelensége volt a múltban és ma is az, másrészt, ha a gazdasági életet egyenletessé tudnánk is tenni, az nem jelentene egyebet, mint a konjunktúrák gyorsabb lefutásának a megakadályozását, a konjunktúrák feszítésének az elosztását a mai dekonjunkturális időkre is. Ezáltal csupán a konjunktúrák nagyobb termeléséből és több munkaalkalmából arányosan juttatnánk a dekonjunkturális időkre. Ellenben egy dekonjunkturális és egy konjunkturális idő keresztmetszetében ugyanannyi maradna a munkanélküliek száma és így a munkanélküliség nem mint tömegjelenség jelenne meg, hanem időben arányosan szétozslana.¹

¹ Példában: a konjunktúrában száz munkás volt alkalmazva, a konjunktúra után fellépő dekonjunktúrában azonban csupán a iele. Ha a gazdasági életet egyenletessé tudnók tenni, akkor is csupán 150 munkahely volna együttvéve a két periódusban, úgy hogy mind a két periódusra 75-75 munkaalkalom és 25-25 munkanélküli esne A munkaalkalmak és a munkanélküliek is tehát arányosan megosztnának.

A konjunktúrák gyors lefutásának megakadályozása általános közgazdasági érdekből sem volna kívánatos és pedig azért nem, minthogy a konjunktúrák gyors lefutása révén a kedvező feltételek előnyeit a vállalkozók a konjunkturális nyereségük gyorsabb lemorzsolódása folytán rövidebb ideig élvezik és ez az előny az egész fogyasztó közönségre, hárul át.

Ad. 3. A krízisek közül azokat, melyek valamely vismajor következményei, megakadályozni egyáltalában módunkban nincsen. A többi számtalan krízist hozó okokat gyökerükben orvosolni, felléptüket megelőzni szintén igen nehéz és eredményük nagyon kérdéses. Mindannyiszor egészen speciális, legkülönbözőbb elbírálást igényelnek. Amely eszköz egyik esetben megfelel, a másik esetben ép az ellenkező hatást válthatja ki. Általános orvosszerünk meg éppen nincsen, ezeknek a megoldásában a gyakorlati politikust az elméleteinek esetenként kell kiségeitnie, egyes esetekben kell segédkezet nyújtania.

15. §. A dekonjunkturális krízisek és túltermelések.¹

... A relativ túltermelés a termelési és a fogyasztási erőnek kettészakadása ...

... A társadalom kellenél többet fordított a produktiv javak fogyasztására és ennek révén vásárló erejét csökkentette az improduktiv javak fogyasztó piacán ...

... Nincs relativ túltermelés, ha a társadalmi termelés eredmény-felhasználásának helyes összetett aránya meg van (produktiv javak fogyasztása: improduktiv javak fogyasztása: akkumulált tőke jövőbeni használatra ...)

¹ A dekonjunkturális túltermelést és krízist azért tárgyaljuk egy fejezetben, mert mindkettő relativ túltermelés, köztük csupán fokozati különbség van. A dekonjunkturális túltermelést pedig azért tárgyaljuk külön a dekonjunkturáktól, mert az előbbieknél – hasonlóan a dekonjunkturális krízisekkel – van csak meg a karakterisztikus tőkepusztító hatásuk.

... A relativ túltermelésnek végső oka 1. az ember hajszája a gazdasági fejlődés után, melynek alapja a tőke, a tőkeakkumuláció; 2. az emberi önzés. Az ember hajszája önös érdekért. A vagyron az ember istencélja ...

... Egyik vállalkozó sem kezdene vállalkozásba, ha előre tudná, hogy vállalkozása balul üt ki, vesztesége lesz, sőt még a vállalatba fektetett tőke is megcsorbul, esetleg teljesen elveszik ...

... A dekonjunkturális túltermelés és a dekonjunkturális krízis közt csupán fokozati különbség van: mindkettő relatív túltermelés; mindkettő a konjunktúrák *esetleges* (illetve, az előbbi csak kis részben és csak bizonyos esetekben szükségképeni) következménye...

Ezek azok a legfontosabb megállapítások, melyeket a kettős fejezetcím fogalmunkkal kapcsolatban első részünkben tettünk.

A konjunktúrák után következő relatív túltermelést tehát olyképpen tudnánk elkerülni, ha megtudnánk akadályozni, hogy a termelési és fogyasztási erő kettészakadjon, ha meg tudnánk akadályozni a termelés túldimenzionáltságát.

A termelés túldimenzionáltságának csökkentésére, illetve esetleg teljes megakadályozására a következő eszközök volnának alkalmasak:

1. A konjunktúra kutatás további szorgos és nagyobbarányú fejlesztése. A konjunktúra barométerek tökéletesítése. Éspedig a konjunktúra barométerek olyan rendszerben való tökéletesebb megszerkesztése, mely egyrésztől állandóan feltüntetné egyes termelési ágak termelési kapacitását (ez könnyen megállapítható), másrésztől pedig a tényleges fogyasztást. Ennek a kettőnek az összehasonlításából már komoly következtetést vonhatnánk le a relatív túltermelés megszületésére, fennforgására, alakulására és lefutására.

2. A fogyasztás megszervezése a fogyasztási szövetkezetekben. Az emberiség nagy része egy-egy termelési fázisban állandó keresettel bír. Aki pedig állandó keresettel bír, az tudhatja és tudja előre is szükségleteit. A fogyasztónak tehát módjában áll előre bejelentenie

szükségeit a szövetkezetnek, mely ezen bejelentéseket összegyűjtené és a vállalkozókhoz juttatná. Ezáltal a termelés a piacra való termelés relativ túlprodukciónak elősegítő és lehetővé tevő voltától nagy mértékben megszabadulna.

A konjunktúra barométerek tökéletesítése és a fogyasztási szövetkezetekkel a gazdasági életnek még oly nagymérvű beszűvése is természetesen csupán arra szolgálhatna, hogy a vállalkozókat tájékoztassa, irányíthassa azoknak jövő terveit. Állandóan megmutassa a vállalkozóknak a termelési kapacitás és a fogyasztás időnkénti viszonyát. (Annál is inkább, mert az áralakulás elvesztette az irányító hatását.) Ez egymagában azonban még nem ment a túltermelés elől. A vállalkozói psyche: hátha még nekem sikerül, a gazdasági élet tervszerűtlenségét és a relativ túltermelés veszélyét rejtí állandóan magában. Ep ezen indokoknál fogva:

3. A vállalkozókat megfelelő tartalékolásra kell ránevelni, illetőleg kényszeríteni. Minden kereskedelmi vállalat – tehát nem csupán a részvénytársaság – tartalékoljon a hét kövér esztendőben a hét sovány esztendőre. Ez pedig a kereskedelmi társaságok jogának megfelelő átreformálását követelné meg.

A további eszközök, melyekkel az állam a vállalkozókat kényszeríthetné, hogy akkor amidőn már a konjunktúra barométer egy kezdődő túltermelést jelez, a termelés tovább ne terjeszkedjen, volnának:

4. A termelésnek kényszer-kartellszerű megszervezése, mely azonban szoros államfelügyelet alá helyezendő.

5. Különböző adópolitikai eszközök. Nevezetesen:

A) Ha túltermelés van kilátásban, avagy ha már be is állt, az új vállalatok alapításának és a régiek kibővítésének a megadóztatása, illetve a termelésüknek bizonyos ideig tartó súlyosabb megadóztatása.

B) Az improduktív javakat fogyasztó vásárlóerő támogatása.

a) A produktív javak fogyasztását forgalmiadóval kell súlytani illetve ezeknek forgalmi adóját emelni,

kell, ellenben az improduktív javakét csökkenteni, illetve el kell törölni. Ez az adópolitikai eszköz vagy minden időben volna alkalmazandó, avagy csupán a dekonjunktúrák előszelekor. Általános, minden időben való alkalmazása azonban feltétlenül nemzetközi megegyezéseket kíván, mert különben a hazai termelést a külföldi verseny könnyen megkárosíthatja.

β) A konjunkturális nyereség megadóztatandó és ezen összeggel, adóbevételi plusszal részint a fogyasztók adóját kell csökkenteni, részint pedig ez az alábbi célokat szolgálná:

a) A dekonjunktúráktól érintett termelési ágaknak a dekonjunktúrák mélypontjain bizonyos mértékű adóelengedéssel való segítségét.

b) Esetleg egyes *közérdekű* cikkeket előállító vállalati berendezéseknek a krízisek idején való olcsó megváltását, *ha azokat a köz valamely cél érdekében a jövőben üzemben kívánja tartani.*

Ilyen cél lehet például, hogy a köz egy később bekövetkezendő konjunktúrában a piaci uralmakra támaszkodó egészségtelen áralakulást a közüzemek termelésével befolyásolni szándékozza; avagy pl. hogy az így megvásárolt üzem a munkanélküliek zárt gazdasági egységének (későbbi fejezet) szolgálatába legyen állítva.

A megváltási összeg természetesen csupán arra szolgálhatna, hogy a vállalat tulajdonosa ne legyen kénytelen üzemi berendezését egész potom áron – mai krízisünkben nem egyszer a gépeket vasárban, az épületeket használt téglaárban – eladnia. Továbbá a vállalatok ilyen megváltása nagyon körülbástyázandó, nehogy visszaélésekre vezethessen. És végül mint alapelvet rögzíthetjük le, hogy csupán modern, illetve a modernizálást olcsón lehetővé tevő vállalatok volnának megválthatók.

Mind az adóelengedés, mind pedig az egyes közérdekű vállalatok megváltása a krízis tőkepusztító hatásának enyhítését szolgálná.

A konjunkturális nyereség megállapítása nem ütközik különösebb nehézségbe. Semmi mást nem kíván, mint az adóalanyok évi nyereség kimutatásának az

összehasonlítását. Ez a rendszer három progresszív adókulcsot szükségelne éspedig:

a) A nyereség adó alapkulcsát. Ez a közgazdaságilag indokolt nyereséget adóztatná meg a vállalatokat bizonyos csoportokba osztályozva. Egyes csoportokra más és más adókulcs volna érvényes. Ez a különböző adókulcs annak a gondolatnak szerezne érvényt, hogy bár minden vállalkozó egyenlő nyereségre jogosult, azonban különböző üzemi kockázat egyes vállalkozók enyhébb, vagy súlyosabb megadóztatását indokolja.

b) A felmenő nyereségek pótagókulcsát.

c) A lemenő nyereségek pótagókulcsát, mely az előbbi pótagókulcsnál enyhébb tételeket tartalmazna.

Mindkét pótagókulcs az alapadó vállalati csoportosításához mérten ugyancsak diferenciálódna.

Ez a nyereség adó szisztéma nem csupán a konjunktúrális relatív túltermelés elleni küzdelmet szolgálná, hanem egyúttal érvényt szerezne az egyenlő adózás és a relatív teherviselési képesség adópolitikai elveinek is.

6. Az árak lemorzsolódásának elősegítése olyan termelési ágakban, melyek piaci uralmukra támaszkodva áraikat dekonjunktúrák idején is magasán tudják tartani. A magasabb ár ugyan magasabb vállalkozói nyereséget eredményez, ennek folytán a termelési ágban dolgozó vállalatokra nézve előnyt hoz és megőrzi őket a dekonjunktúrák és a krízisek tőkepusztításától, ellenben a magasabb ár a vásárlóerő csökkentésénél fogva kevesebb munkaalkalmat jelent. Talál ez különösen olyan termelési ágakra, melyek produktív javakat állítanak elő, tehát melyeknek elhelyezett jószágai más vállalatokban, mint üzemi költségek szerepelnek. Ilyen piaci uralmakra támaszkodó vállalatok áralakulásának¹ irányítása végett a kormány súlyos relatív túltermelések esetében kivételes diktatórikus hatalommal ruházandó volna fel.

¹ Más árak lemorzsolódását nemcsak hogy nem szabad elősegíteni, hanem egyes esetekben meg is kell akadályozni, mert a határvállalatok tönkremenésére vezet és ezen tőkepusztulás révén még kevesebb munkaalkalom lesz.

Fentebb felsoroltam azokat az általános és legalkalmasabb eszközöket, melyekkel a relatív túltermelés kedvezőtlen befolyását a munkapiacra orvosolhatjuk. Ezek azonban korántsem tudják megszüntetni, illetve megakadályozni a relatív túltermeléssel fellépő tömegmunkanélküliséget. Legszerencsésebb alkalmazásuk esetén is számolnunk kell a tömegmunkanélküliség fennforgásának a lehetőségével.

16. §. A munkanélküliek támogatásának indoka és szükségessége.

Eiőbbi fejezetünkben a munkanélküliséggel, mint a munkahiánynak orvoslásával próbálkoztam meg. Arra az eredményre jutottunk, hogy sem a szaporulati, sem a gazdasági élet fejlődése által teremtett, sem a pusztán dekonjunkturális munkanélküliséget orvosolni, még kevésbé pedig megelőzni nem tudjuk. A konjunktúrák után fellépő relatív túltermelést gyógyító eszközeink szintén nem elégségesek a gazdasági életet a túlprodukciónak kísértetétől s ezzel kapcsolatban a munkanélküliségtől megmenteni. Utóbbiaktól azért sem várhatunk azonnali eredményt napjainkban, mert sikerük a konjunktúra kutatás jövőbeli eredményességétől függ. Rendelkezésünkre álló eszközök inkább csak siettetni tudják a tömegmunkanélküliség lefutását, de megakadályozni nem. A tömegmunkanélküliséget tehát csupán megrövidíteni tudjuk, de végleg megszüntetni nem.

Mit jelent azonban az időszakonként fellépő tömegmunkanélküliség a proletár, a napi, a heti keresetét teljesen felélő, bérét létfenntartására fordító munkásságra nézve?

A nyomort: az éhséget és a lakásnélküliséget.

A munkásság tömege a legnagyobb konjunktúrák idején sem tud tartalékolni. Jövedelme nem tart lépést a fellendülő konjunktúrákkal. Az egyes munkás csak ritkán élvezi a konjunktúrák feszítését órabérének emelkedésében. Ha órabére emelkedik is, figyelemmel különösen arra, hogy az általános konjunktúrák idején az

árak emelkednek és így az élet megdrágul, a konjunktúrák előnyeit a munkásság sohasem élvezheti olyan arányban, hogy ekkor megtakarított tőkéjével egy későbbben ráköszöntő munkanélküliség esetén fenn tudná tartani magát.

Az éhes ember pedig a magántulajdoni társadalmi rendet forradalommal veszélyezteti, amely veszély, amely *lehetőség már egyedül is a gazdasági életünk fennakadását hordja magában*. Ugyanis megbénítja a gazdasági életet, visszarettenti a vállalkozókat a vállalkozásoktól, a tőkéseket a tőkéjüknek kihelyezésétől. A társadalmi jövedelem, mely életstandardot, jószágfogyasztást tehát munkaalkalmakat jelent, csupán ennek a *veszélynek* fennforgása esetén nagymértékben csökken. Csökken a magasabb gazdasági osztályok jövedelme és ezeknek a vállalkozásoktól való visszahúzódásuk révén még jobban elmergesedik a tömegmunkanélküliség.

Tehát csupán a társadalmi rend megbomlásának a lehetősége, amelyet a munkanélküli tömeg, ha nyomorog mindig magában hord, az egész gazdasági életre, a felsőbb gazdasági osztályokra is hátrányt jelent. Maga pedig a megbomlás, a magántulajdoni rendszerünknek „szétesése” a legnagyobb gazdasági rossz. Ugyanis a magántulajdoni rendszert megdőntő forradalom sohasem lehet *dicsőséges* forradalom. A magántulajdoni rendszer mindig visszatér. Ilyen forradalmakból az összességnek sohasem lehet haszna, az ilyen forradalmak egyesekeket – tehetségteleneket és tehetségesekeket – felemelhet és felemel, de az összességet elszegényíti, határtalan nyomort és szenvedést okoz, melyet a forradalmi nép csak részint fanatizmusából, részint a terror és a félelem vaskeze alatt néz és tür el.

Tehát a munkanélkülin az összesség jól felfogott érdekében segíteni kell abban az esetben is, ha a gazdasági élet nem tud számára már munkaalkalmat biztosítani.

És segíteni kell a társadalomnak: emberi kötelességből, humanizmusból is. Egyetlen modern állam *sem* zárkozhatik el a weimari alkotmány 163. §-a előtt. Minden államnak meg kell adnia a lehetőséget hon-

polgárainak, hogy gazdasági munkával gondoskodhasanak létfenntartásukról. Ez az államfogalomnak szükségképpen következménye. Az állam igénybeveszi sokszor honpolgárainak az életét is és minthogy az állam az egyesekért van, kötelessége a honpolgárainak a megélhetését is lehetővé tenni. Az állam nem kereskedelmi társaság. Az állam a fajok, a nemzetek földi gondozója. Az államnak respektálnia kell az ember jogait minden megszületett embernek pedig a megélhetéshez joga van. Azonban az államnak csupán a lehetőséget kell megadnia, hogy egyrészt minden dolgozni akaró munkát találjon, másrészt, hogy a dolgozni akarók közt a természetes kiválasztódás meg legyen azaz, hogy a tehetségesebbek végezzenek magasabbrendű munkát.¹

Az államnak ebből a kötelességéből folyik, hogy abban az esetben, ha nem tud munkaalkalmakat biztosítani a dolgozni akaróknak, kötelessége nem szűnt meg, hanem más módon kell segítenie.

Fentieken kívül a beállott és elegendő munkaalkalmak megteremtésével már nem orvosolható munkanélküliség esetén a munkanélküliek támogatását, ennek a támogatásnak a megszervezését és az egyesnek alanyi jogként és nem pedig alamizsnakép való biztosítását még a következő megfontolások is indokolják:

a) Az államnak a vállalkozók segítségére is kell sietnie, ha a gazdasági élet azt megkívánja. Az államnak a vállalkozókat is támogatnia kell. Mennyivel inkább kell tehát támogatnia a proletár, nincstelen munkásságot.

b) A munkások tömegei saját hibájukon kívül kerülnek munkanélküliségbe. Saját hibán kívül kenyérkeresetet veszteni: nagyfokú szociális igazságtalanság. Ezzel szemben pl. a vállalkozókat a dekonjunkturális túltermeléseknél felelősség terheli.

e) És végül a nyomorgó munkanélküli munkás a munkanélküliséggel nemcsak gazdasági, hanem morális nyomorba is süllyed.

¹ Ez relatív: magyarországi viszonyok között a tehetségesek tömegei miatt, ugyanannak az egyénnek csak munkáskenyérré van joga, holott más országokban esetleg jobb elhelyezkedésre volna jogosult.

Ezen cél érdekében pedig két alkalmas eszköz kívánkozik:

a) Egy régi: a munkanélküliség esetére szóló segélyezés.

b) És egy új: a munkanélküliek zárt gazdasági egységének a megszervezése.

17. §. A munkanélküli segély.

A munkanélküli segélyezés napjainkban élő jogintézmény. Jelen munkám keretében ezzel kapcsolatban csupán az alábbiakra kívánok rámutatni:

1. A munkanélküli segélyezéshez szükséges összeget a konjunkturális, a jobb idők társadalmi jövedelméből kell félretenni.

2. A konjunktúrák társadalmi jövedelméből külön alap: a munkanélküli segélyalap szervezendő meg.

3. A leghelytelenebb mód a dekonjunktúrák és a hét sovány esztendő társadalmi jövedelméből magas adó útján a munkanélküli segélyhez szükséges összeget előteremteni, minthogy:

a) a vállalatokra háruló teher következtében ez megtámadja a vállalatok prosperitását és mint termelési költségdrágulás még több határvállalat tönkremeneteléhez vezet.

b) A munkások béréből való levonás folytán pedig csökken ezzel a munkásság vásárlóereje és ezzel a dekonjunktúrák, illetőleg a krízisek lefutását késleltetjük.

4. A segélyezés rendszere: *a)* kis részt kell fizetnie a dolgozni tudó munkásnak, a nagyobbik részt a vállalkozónak kell viselnie, *b)* A segélyezésnek azonban nem ezen, hanem a konjunkturális társadalmi jövedelem megadóztatásán kell nyugodnia.¹

¹ A konjunkturális társadalmi jövedelem speciális megadóztatása eszerint négy célt szolgálna: 1. a fogyasztók adójának csökkentését; 2. a dekonjunktúrák mélypontjain egyes vállalatok adójának az elengedését; 3. a dekonjunktúrák, illetve a krízisek mélypontjain vállalatok olcsó megváltását; 4. a munkanélküli segélyezést.

És pedig azért szükséges ez a kombinált rendszer, mert egyrészt ezáltal a termelés gyors elgépesítésére készítő erő kisebb. Ugyanis ha a vállalatok csupán a munkások után fizetnének, az a munkásnak a termelésből való kiküszöbölésére vezet, ez pedig a nagyobb fokú elgépesítést eredményezi;

másrészt mert a munkás – szemben a vállalkozókkal és tőkésekkel – a konjunkturális társadalmi jövedelemből nem részesül olyan mértékben, hogy módjában volna a dekonjunkturális munkanélküliségre tartalékolni.

5. Nemzetközi megegyezések szükségesek. Ugyanis a munkanélküli segély terhe a vállalkozókra mint adóteher hárul, a tőkeakkumulációt kisebbíti, a gazdasági élet fejlődését lassítja. Az az ország gazdasági élete tehát előnytelenebb helyzetbe jut, melyik ezen szociális kötelezettségét nagyobb fokban valósítja meg. *Relatív egyenlő terhet kell viselnie valamennyi államnak.* Ez azonban csupán nemzetközi megegyezések révén vihető keresztül.

18. §. A munkanélküliek zárt gazdasági egysége.

Kétféle tömegmunkanélküliséget különböztetünk meg: egyes termelési ágakra és a valamennyi termelési ágra kiterjedőt: az általános tömegmunkanélküliséget.

Előbbi esetben a helyesen keresztülvitt gazdasági politika az eddig ismertett eszközökkel (újabb munkalehetőségek teremtése, munkanélküliség esetére szóló biztosítás, továbbá a tanulatlan munkásság más termelési ágba való átszűrődésének az elősegítése stb.) sikeresen felveheti ellene a küzdelmet.

Nem így azonban az általános tömegmunkanélküliséggel. Ennek nagysága és tartamának hosszúsága miatt a fentebb tárgyalt orvosszereink elégtelenek. A munkanélküliség esetére szóló biztosítás sem nyújt elegendő biztosítékot. Ugyanis a társadalom jövedelméből nem tehet annyit félre, hogy egy hosszú ideig tartó általános tömegmunkanélküliség esetén ebből az alapból huza-

mosabb ideig tudná folyósítani a munkanélküli segélyeket.¹

A mai munkanélküli segélyezés rendszerének ezenkívül kétségtelenül az a szociális hátránya is meg van, hogy bizonyos mértékben dologkerülésre vezet. Továbbá, hogy a munkanélküli munkás munkaereje teljesen kihasználatlanul hever. És végül, hogy a mai munkanélküli segély csak ép az éhenhalástól menti meg a munkást, de a munkanélküliek nyomorát nem szünteti meg.

Ezen hibákon volna hivatott segíteni a *munkanélküliek zárt gazdasági egységének* a megszervezése.

Ezzel kapcsolatban jelen tanulmányomban csupán az alap gondolatot és az alapelveket kívánom ismertetni.

*

A munkanélküliek nyomora javak hiányát jelenti. A munkás javak hiányában szenved, mert egyedüli jószága, illetőleg jószágforrása a munkaereje. Ezt azonban sem olyképen, hogy minden elsőrendű jószágát saját maga előállíthassa, sem pedig olyanképen, hogy a társadalmi munkafelosztás révén valamely produktum előállításában részt vegyen és ezáltal magának csereértéket biztosítson, kihasználni nem tudja. A munkanélküli munkaerejére az utóbbi esetben a gazdasági életnek szüksége nincsen. Vajjon nem logikus következménye-e ennek, hogy ebben az esetben a munkanélküliek saját maguk közt alkossanak *egy zárt gazdasági egységet* és saját maguk igyekezzenek egymás szükségleteit kielégíteni?

Vajjon nem emberi jog-e, hogy a munkanélküli ne éhezzen, hogy ne nyomorogjon, midőn megvan a lehetőség arra, hogy javak birtokába juthasson és pedig a magántulajdoni rendszerünk – mely az ember lényétől elszakíthatatlan – sérelme nélkül?

¹ A mai munkanélküli is csak bizonyos ideig élvezheti különböző címen a segélyt, azután minden anyagi támogatás nélkül marad. így pl. Németországban ma 700.000 munkás nem kap semmiféle segélyezést és Angliában, hol a munkanélküli biztosítás már régebb intézmény, sem kedvezőbb a helyzet.

Vajjon nem az egész gazdasági életünknek az alapja-e az, hogy a munka útján szerezzék meg mindenki létfenntartásának materiális feltételeit?

A gazdasági életünk ezt nem tudja biztosítani, egyes időszakokban.

Ezért szükséges a munkanélküliség esetéről szóló biztosítás, illetve a munkanélküli segély.

Gazdasági életünknek azonban kétségtelenül anomáliája a munkanélküli segély. Millió munkáskéz dologtalanul, ölhetett kezekkel hever, a segélyből él, amely in ultima analisi abban az értelemben, hogy nem produktumért, hogy nem gazdasági jószágért való csereérték, abban a részében, melyet a vállalkozó ró le, ajándék; a munkás bérének levonása részében pedig a munkás életnívójának csökkentése foglalkoztatása idején is. A munkanélküliség esetéről szóló biztosítás egy szükséges rossz. Ezzel a munkanélküliség improduktív volta nem tűnik le. Ez az improduktivitás pedig az egész társadalom életnívóját csökkenti. Ideig-óráig élvezi ugyan még a vállalkozó a munkanélküli segéllyel táplált tömegek vásárlóerejét, tehát *hasznát* látja a munkanélkülieknek is. Azonban akkor, midőn a munkanélküli már segélyt nem kap és újabb munkaalkalmakhoz nem tud jutni, a fogyasztópiac a munkanélkült, mint egy halottat könyvelheti el.

Tehát a fogyasztó piacnak nem sok kára származik abból, ha az állam megadja a munkanélkülieknek azt a lehetőséget, hogy saját maguk közt, mint egy teljesen zárt, mesterséges gazdasági egységben javakat termeljenek és azokat saját maguk közt kicserélhessék.

Ez a gondolat csak az első pillanatban látszik rendkívülinek, teljesen újnak és kivihetetlennek.

Ez a gondolat volt alapja az angol dologházak intézményének is a múlt században. Ide azok a munkások kerültek be családjukkal, kik a saját és családjuknak eltartásáról már egyáltalában gondoskodni nem tudtak. Ezt az angol dologház-intézményt azonban azért nem volna helyes napjainkban felújítani, mert a produktumaival a gazdasági életnek konkurrenciát terem-

tene. Az én elgondolásom az utóbbi hátrányt akarja kiküszöbölni. Csakis kizárólag a munkanélküliek fogyasztására szolgálna a munkanélküliek által előállított jószágok.

Ez a terv pedig korántsem *kivihetetlen*. Ennek a kivihetőségnek bizonyítására szolgáljanak az alábbi soraim, melyek egyúttal ezen intézmény megvalósításának fő alapelvei is:

1. Csupán a legszükségesebb, elsőrendű javak termelését kell és lehetséges ezen intézmény keretén belül megvalósítani.

Elsőrendű javak közül is kivétel a lakás, mely bérösszegének kiegyenlítésére kellene csupán a javaknak a munkanélküliek zárt gazdasági egységéből a szabad gazdasági életbe kikerülnie.

2. Az elsőrendű javak előállításának minden egyes munkarészét a munkanélküliek saját maguk állítsák elő.

3. A termelésbe a gépüzem csak annyiban volna bevonandó, amennyiben egyes országokbeli viszonyok ezt feltétlenül szükségessé teszik.

4. Megállapítandó, hogy az elsőrendű legszükségesebb javak előállításához milyen természetű kézműves-részmunkák szükségesek. Erre a szakmunkákra a tanonc-idő alatt a munkásságot ki kell képezni.

5. Ennek alapján megállapítható és megállapítandó, hogy hány különböző munkát végző munkanélküli képezhetne egy zárt gazdasági egységet olyképen, hogy mindenki a munkanélküliek zárt gazdasági egységében termelt jószággal fedezhetné a maga termelési avagy fogyasztási szükségleteit.

6. A jószágok kicserélése a következő módon történne: megállapítandó volna, hogy mindegyik munkásnak mennyi általa előállított jószágot kell beszolgáltatnia a központi irodának. A központi iroda osztaná szét azután az így beszolgáltatandó jószágokat. Ez a beszolgáltatási, tehát a munkakötelezettség mérve kis változásokat szenvedhetne aszerint, hogy a munkanélküliek egyes esetekben nem tudnak egy ideális zárt gazdasági egységet alkotni.

7. És végül: a szükséges munkaeszközöket, illetve a termelési feltételeket az államnak kellene a munkanélküliek zárt gazdasági egységének a rendelkezésére bocsájtania.

Ennek az intézménynek a következőkben volna meg a munkanélküli segéllyel szemben való előnyei:

1. A munkanélküli segély állandó kiadás. Ennél a megoldásnál azonban csupán egyszeri kiadás van: a munkaeszközök beszerzése, illetőleg az egyéb termelési feltételek biztosítása.

2. Ha a munkanélküliség huzamosabb ideig tart, a munkanélküli már segélyt nem élvez és így teljes nyomorba jut. Ez a megoldás, tartson a tömegmunkanélküliség bármily hosszú ideig is, a munkást mindig megmenti a legszükségesebb javak hiányától.

3. Ezzel el tudnánk kerülni a munkanélküli segélyezés rendszerének azt a hátrányát is, hogy dologkerülésre vezet.

4. A gazdasági életből ezáltal ki tudnánk kapcsolni a rossz gazdasági konjunktúrák közepette a munkanélküli tömegeket. A gazdasági élet a segélyezés terhé-
től megszabadulna, miáltal siettetnénk a dekonjunktúrák és krízisek lefutását. Jobb idők beköszöntésével pedig a munkás bármikor visszatérhetne és visszatérne a szabad gazdasági életbe, minthogy egyrészt ez az intézmény számára kisebb életstandardot biztosítana, másrészt pedig az állami kötelező munkaközvetítés révén vissza is kellene térnie.

Fenti soraimmal a munkanélküliek zárt gazdasági egységének azért fektettem le csupán az alapelveit, mert egyrészt a helyes megoldás egyes országokban a munkanélküliség és egyéb gazdasági körülmények különböző természete miatt teljesen más, másrészt pedig a gyakorlati életbe való átültetésének sikeres kidolgozása egy ember által oly hosszú lenne, melyre ma idő nincs.

21 millió munkanélküli vár éhesen és lakástalanul. 21 millió munkanélküli hihetetlen nyomorban szenved. A munkanélküliség demoralizáló hatása napról-napra mind óriásibb lesz. A munkanélküliség mindinkább

elveszi az egyén önállóságát, mindinkább tömeggé, számmá süllyesztí le őt, kiirtva belőle a felelősségérzetet, ránevelve a panem et circensesre!

Minden embernek össze kell tehát fognia. Minden arra való egyesnek egy kavicsot kell tehát hoznia a munkanélküliek zárt gazdasági egységének az épületéhez, hogy annak legfelsőbb léccgerendájára a büszke zöld galyat mielőbb kitűzhessük.